

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

МАСТЕР РАД:

Тимарион и Мазарис. Два путовања у подземни свет

Ментор:

проф. др Радивој Радић

Студент:

Ана Чумић ИС 18/20

Београд,

септембар 2020. године

Списак скраћеница.....	3
Предговор	7
Увод.....	10
Византијска сатира.....	12
1. Тимарионово путовање	16
1.1. Датирање и ауторство.....	16
1.2. Путовање у Хад.....	21
1.3. Писмо Константина Акрополита.....	39
2. Мазарисово путовање.....	43
2.1. Датирање и ауторство.....	44
2.2. Манојло Олобол	49
2.3. Мазарисов пут у Хад или Разговор с мртвима о званичницима са царског двора	50
2.4. Мазарисов сан након његовог повратка у живот или разговор са Олоболом вођен из Пелопонеза са Хадом преко рта Тенар	62
3. Два путовања у подземни свет	71
Закључак	77
Списак извора и литературе:.....	79
Извори:	79
Литература:.....	79

Списак скраћеница

Извори:

Mazaris' Journey

Mazaris' Journey to Hades, by Seminar Classics 609, State University of New York, Buffalo, N. Y., 1975.

Mazaris

Ode Mazaris na onaj svet. Vizantijska satira, prevela i predgovor napisala Danijela Jevtić, Novi Sad 2002.

Тимарион

Тимарион или како се дотични напатио, превела, предговор и коментар написала Слађана Милинковић, Нови Сад 2002.

Baldwin, *Timarion*

Timarion, Translated with Introduction and Commentary by Barry Baldwin, Wayne State University Press, Detroit, 1984.

Литература:

- Alexiou, *Literary Subversion* Margaret Alexiou, *Literary Subversion and the Aristocracy in Twelfth- Century Byzantium: A Stylistic Analysis of the Timarion* (ch.6- 10), Byzantine and Modern Greek Studies 1982, 29-45.
- Baldwin, *The „Mazaris“* Barry Baldwin, *The „Mazaris“: Reflections and Reappraisal*, Illinois Classical Studies, vol. 18 1993, pp. 345-358.
- Bzinkowski, *Notes* Michal Bzinkowski, *Notes on Eschatological Patterns in a 12th century. Anonimous Satirical Dialogue the Timarion*, Eos CII 2015, 129-148.
- Garland, *Mazaris's Journey* Lynda Garland, *Mazaris's Journey to Hades, Further Reflections and Reappraisal*, Dumbarton Oaks Paper, vol. 61 2007, pp. 183-214.
- Iakovos, *The Background* Menelaou Iakovos, *Byzantine Satire: The Background in the Timarion*, Hiperboreea. Journal of History, vol. 4, No.2 2017, 55-66.
- Kaldellis, *Hellenism in Byzantium* Anthony Kaldellis, *Hellenism in Byzantium: The Transformation of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press 2008, 276-283.
- Kaldellis, *The Timarion* Anthony Kaldellis, *The Timarion: Toward a Literary Interpretation*, in P. Odorico, ed., *Le face cachée de la littérature byzantine: Le texte en tant que message immédiat* (Paris: École des hautes études en sciences sociales, 2012 = Dossiers byzantines v. 11) 275-288.

- Kazhdan, *The Image*
- Alexander Kazhdan, *The Image of the Medical Doctor in Byzantine Literature of the Tenth to Twelfth Centuries*, *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 38, Symposium on Byzantine Medicine (1984), pp. 43-51.
- Krallis, *Harmless satire*
- Dimitris Krallis, *Harmless satire, stinging critique: Notes and suggestions for reading the Timarion*, in: D. Angelov, M. Saxby (eds.), *Papers from the Forty-third Spring Symposium of Byzantine Studies*, University of Birmingham, 2010, 221-245.
- Leonte, *Dramatisation*
- Florin Leonte, *Dramatisation and narrative in late Byzantine dialogues : Manuel II Palaiologos's On Marriage and Mazaris' Journey to Hades*, in: *Dialogues and Debates from Late Antiquity to Late Byzantium*, ed. Averil Cameron and Niels Gaul, New York 2017, 220-237.
- Marciniak, *The art of abuse*
- Przemysław Marciniak, *The art of abuse: satire and invective in byzantine literature. A preliminary survey*, *Eos: commentarii Societatis Philologiae Polonorum*.—CIII 2016, 349-362.
- Merino Castrillo, *La carta*
- Juan, Merino Castrillo, *La carta de Constantino Acropolita sobre Timarion: religión, filosofía y retórica en la época de los Comnenos*, MINERVA. *Revista de Filología Clásica* 31 2018, 159-176.
- Nilsson, *Poets*
- Ingela Nilsson, *Poets and Teachers in the Underworld: From the Lucianic katabasis to the Timarion*, *Symbolae Osloenses* 2016, 1-25.

- Острогорски, *Историја Византије* Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд 2017³.
- Рансиман, *Византијска цивилизација* Стивен Рансиман, *Византијска цивилизација*, Минерва, Суботица- Београд 1964.
- Strain, *How does satire work* Michael Strain, *How does satire work in the Timarion and whom/ what it is aimed at?*, Literature and History (I), MA Byzantine Studies 2013, 1-18.
- Станковић, *Комнини* Влада Станковић, *Комнини у Цариграду (1057-1180). Еволуција једне владарске породице*, Београд 2006.
- ODB* The Oxford Dictionary of Byzantium I- III, ed. A. Kazhdan, New York- Oxford 1991.
- Tozer, *Byzantine Satire* Henry F. Tozer, *Byzantine Satire*, The Journal of Hellenic Studies, vol. 2 1881, pp. 233-270.
- Trapp, *Zur Identifizierung* Erich Trapp, *Zur Identifizierung der Personen in der Hadesfahrt des Mazaris*, in: Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik vol. 18 (1969), 95-99.
- Шене, Флизен, *Византија* Жан- Клод Шене, Бернар Флизен, *Византија. Историја и цивилизација*, Београд 2010.

Предговор

Тема овог рада су два текста чији су главни јунаци Тимарион и Мазарис, који одлазе у подземни свет и дају приказе онога што проналазе у Хаду. Оба дела су примери византијске сатире, а узор за њихов настанак била су дела античког сатиричара Лукијана из Самосате.

Циљ овог рада јесте да кроз анализу ових дела прикаже прилике у Византијском царству о којима се говори у поменутих текстовима. Покушаћемо да што боље прикажемо садржај оба дела као и њихову анализу. Упоредивање и анализа текстова могу пружити бољи увид у политичка и друштвена збивања, што у царству, што на царском двору. Пошто у раду говоримо о два текста настала у различито време, хронолошки оквир рада обухвата другу половину XI и прву половину XII века, и другу половину XIV века и прву половину XV века.

У уводном делу рада приказали смо политичке, али и културне прилике у време када настају поменута дела. Ради се о периодима када је Византијско царство било под влашћу династија Комнина и Палеолога. То су периоди када долази до значајних политичких промена и када византијско друштво доживљава културни успон. Настојали смо да покажемо да се управо у таквом окружењу појављују дела која су тема овог рада. Такође, настојали смо да прикажемо проблем дефинисања византијске сатире као посебног књижевног жанра, којем и припадају ова два текста. Навели смо ауторе који су највише пажње посветили овом питању, као и њихове закључке.

У првом поглављу биће речи о сатири *Тимарион или како се дотични напатио* (у даљем тексту *Тимарион*). Настојали смо да прикажемо проблем са којим се сусрећу сви истраживачи овог текста, а то је одређивање прецизног времена настанка, као и утврђивање аутора текста. Потом смо анализирали текст уз осврте на питања која су привукла највише пажње у науци. За израду овог поглавља највише је коришћен текст сатире у преводу на српски језик, који је приредила Слађана Милинковић.¹ Такође,

¹ *Тимарион или како се дотични напатио*, превела, предговор и коментар написала Слађана Милинковић, Нови Сад, Stylos, 2002.

користили смо и издање текста на енглеском језику које је приредио Бери Болдвин.² Поред извора, користили смо и литературу која се односи на поменуо дело. Желимо да скренемо пажњу на новије студија Ентонија Калделиса³ и Димитрија Кралиса⁴ који су понудили нове увиде у читање и анализу текста.

У другом поглављу ће бити приказан и анализиран текст сатире *Оде Мазарис на онај свет* (у даљем тексту *Мазарис*). Настојали смо да прикажемо анализу текста уз коментаре на личности и догађаје који се помињу у делу. За израду овог поглавља највише је коришћен текст сатире у преводу на српски језик који је сачинила Данијела Јевтић.⁵ Коришћен је и превод текста на енглески језик.⁶ Користили смо и другу прикладну литературу. Питање које на које је највише обрађено пажње у науци у погледу *Мазариса* јесте идентификовање личности које помиње. То је знатно отежано због игре речи у многим именима или пак што је познато више особа под истим именом, и стога још увек није утврђен идентитет свих поменутих личности. Темом идентификовања личности у *Мазарису* бавили су се Треу и Теохаридис, а потом и Трап⁷, којег су користили и издавачи текста на енглеском језику.

Поглавље «Путовања у подземни свет» бави се поређењем два текста. Најпре смо показали античке ауторе који су имали утицај на настанак ових дела, као и слику Хада и њену улогу у делима. Потом смо истакли неке сличности и разлике између ова два дела. Показали смо неке сличне епизоде и неке од тема које су исмејане у оба дела.

² *Timarion*, Translated with Introduction and Commentary by Barry Baldwin, Wayne State University Press, Detroit, 1984.

³ Kaldellis, Anthony, *Hellenism in Byzantium: The Transformation of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press, 2008, 276-283.

Kaldellis, Anthony, *The Timarion: Toward a Literary Interpretation*, in P. Odorico, ed., *Le face cachée de la littérature byzantine: Le texte en tant que message immédiat* (Paris: École des hautes études en sciences sociales, 2012 = Dossiers byzantines v. 11) 275-288.

⁴ Krallis, Dimitris, *Harmless satire, stinging critique: Notes and suggestions for reading the Timarion*, in: D. Angelov, M. Saxby (eds.), *Papers from the Forty-third Spring Symposium of Byzantine Studies*, University of Birmingham, March 2010, 221-245.

⁵ *Ode Mazaris na onaj svet. Vizantijska satira*, prevela i predgovor napisala Danijela Jevtić, Novi Sad, Stylos 2002.

⁶ *Mazaris' Journey to Hades*, by Seminar Classics 609, State University of New York, Buffalo, N. Y., 1975.

⁷ Trapp, Erich, *Zur Identifizierung der Personen in der Hadesfahrt des Mazaris*, In: *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* vol. 18 (1969), 95-99.

У поглављу «Закључак» настојали смо да изнесемо најзначајније закључке и покажемо значај оба текста за византијску државу, друштво и културу.

Увод

Први текст о коме ће бити речи, *Тимарион*, настао је у време владавине династије Комнина. Први цар из ове династије, Исак I, владао је две године (1057-1059), а доласком на престо његовог брата Алексија I (1081-1118) династија Комнина ће се усталисти на власти и владати Византијом до 1185. године. Византија је у време Комнина доживела велики успон и напредак, како на политичком, тако на културном плану. Царство је успело да одржи стабилну међународну позицију упркос бројним притисцима Селџука, Нормана, крсташа и Млечана. Након смрти Манојла I, 1180. године, и доласком на престо његовог сина Алексија, почиње опадање царства, које ће се завршити крсташким освајањем Цариграда 1204. године.⁸

У време Комнина, економија царства оживљава, док уметност и књижевност доживљавају процват.⁹ Период од XI до половине XIII века у византијској књижевности, може се назвати предренесансним периодом. Оживљавају античке традиције, које се користе не само као изводи, већ и за разумевање стварности. Аутори изражавају лична искуства, и отворено се поносе својим талентима и исказују потребу да истичу своју личност. Ствара се нова слика човека који у једној особи уједињује позитивне квалитете хероја и негативне квалитете антихероја. Оживљава и жанр романи, а развија се и нови витешки идеал, заступљен у реторским и историографским текстовима. Појављује се нови тип књижевника- професионални песници и интелектуалци, као што су били Теодор Продром и Јован Цецес.¹⁰

У овом периоду долази до потпуног процвата система патроната у књижевности. Појављује се велики број патрона и успостављање покровитељско- клијентских односа. Патрона је било и међу Комнинима, а и међу византијском елитом. Како се ширио клан Комнина и њихове везе са другим истакнутим породицама у Цариграду, ширио се и број патрона. Ирина Дука, жена Алексија I, окупљала је око себе круг учењака, међу којима су били Михаило Италик и Теодор Продром. Њеним стопама је кренула и њена ћерка Ана

⁸ Острогорски, *Историја Византије*, 405-455; *ODB*, 1143.

⁹ *ODB*, 1143.

¹⁰ *Исто*, 1236-1237.

Комнина, која је била покровитељ многих интелектуалаца. Севастократориса Ирина Комнина, била је патрон Теодору Продрому, Анониму Манганском, Цецесу и Константину Манасису.¹¹

До пуног процвата реторике долази нарочито у време Јована II и Манојла I. Теодор Продром се истакао састављањем похвалних песама за Јована II, док се у време Манојлове владавине највише истакао Аноним Мангански. Наручивање похвалних говора у којима се величају врлине и подвизи цара, као и оних који су били у врху византијске елите постало је нека врста моде XII века. Од друге половине Манојлове владавине, број патрона се смањује, а ретори своју пажњу усмеравају на личност цара.¹²

Како реторика доживљава свој процват, неки стари жанрови бивају остављени по страни. Византици постају мање „озбиљни“ – појављује се благи хумор, игре речима, аутори почињу да исмевају себе кроз своја дела.¹³ Ове околности су омогућиле појаву неке врсте сатире у Византији, што се огледа у једном од најрепрезентативнијих примера ове врсте – *Тимариону*.

Други текст који је тема овог рада, сатира *Мазарис*, настаје почетком XV века, у време владавине династије Палеолога. Палеолози су били последња династија која је владала Византијским царством од повратка Цариграда 1261. године до коначног пада 1453. године. Иако су Палеолози настојали да обнове и ојачају царство, сви напори су се показали узалудним. Спољашњих непријатеља је било много, а царство је било све слабије и немоћно да пружи отпор. Турци су почели са нападима на царство и постепено освајали територије, почевши од Мале Азије, а освајањем Галипоља 1352. године почели су и систематско освајање Балканског полуострва. Царство је, поред спољашњих напада, било додатно ослабљено грађанским ратовима, најпре између Андроника II и Андроника III, а потом и између Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузина. Иако је Јован V однео победу, и даље је имао проблема унутар своје породице, најпре са сином Андроником IV, који се побунио против оца и ухапсио га. Упоредо са породичним проблемима, цар се борио да задржи царске територије и спреми за борбу против Турака. Стога је Јован V

¹¹ ODB, 1142-1143.

¹² Станковић, *Комнини*, 235-254; ODB, 1143.

¹³ ODB, 1237.

начинио преседан у византијској историји и постао први цар који је напустио своју државу са циљем тражења помоћи од западних држава. Његов пример су следили и његови наследници Манојло II и Јован VIII, али та путовања царева на запад нису донела никакву одлучујућу помоћ Царству. Иако су цареви непрестано тражили помоћ, пристајали и на склапање црквене уније, помоћ са запада није стигла. Византија је у последњим деценијама свог постојања сведена на територију Цариграда и Морејске деспотовине. Турци су били одлучни у својим нападима, и заузели су Цариград 1453. године.¹⁴

Упркос опадању политичке моћи царства, у време Палеолога долази до процвата интелектуалног живота у престоници, познатог као „ренесанса Палеолога“. У овом периоду појављују се научници који се у својим делима баве граматиком, филозофијом, реториком, астрономијом, математиком. Неки од тих научника били су Максим Плаунд, Теодор Метохит и Нићифор Григора. Успон доживљава и верска литература, која цвета због расправе око паламизма, па је пишу било противници, били присталице Григорија Паламе. Оживљава и историографија тог времена, па међу истакнутим историографима имамо Георгија Акрополита, Георгија Пахимера, Нићифора Григору, Јована Кантакузина. У XV веку појављују се такозвани „историчари пада Цариграда“: Критовул са Имброса, Лаоник Халкокондил, Дука и Георгије Сфранцес. Контакт са западном литературом су повећани, што се и огледа у утицају витешке литературе на византијску романсу. Везе византијских и италијанских интелектуалаца се појачавају. Неки византијски интелектуалци који су знали латински, почињу да преводе античке и средњовековне латинске писце на грчки. Неколико тих интелектуалаца је емигрирало у Италију где су наставили са преводом текстова, а потом су и почели да подучавају грчки (као Манојло Хрисолорас). Тиме су имали велики утицај на италијанску ренесансу.¹⁵

Византијска сатира

Питање постојања византијске сатире је веома сложено. Истраживачи се често сусрећу са дилемом да ли се може говорити о византијској сатири као посебном књижевном жанру или се пак ради о делима византијске књижевности са сатиричним

¹⁴ Шене, Флизен, *Византија*, 187- 206.; *ODB*, 1557-1559.; више у: Острогорски, *Историја Византије*, 513-645.

¹⁵ Шене, Флизен, *Византија*, 351-354, 358-360.; *ODB*, 1237.

елементима. Отежавајућа околност је и то што постоји мали број сачуваних или издатих дела која се могу изучавати. Тешко је и утврдити и када ова дела тачно настају, као и ко је њихов аутор. Историчари књижевности углавном сматрају да ова дела подражавају античке узоре и стога се не могу сматрати аутентичним делима византијске књижевности.¹⁶

Један од првих научника који се бавио овом тематиком био је Тозер. Он наводи да сатиричне композиције нису новост за Византинце и да су постојале од периода раног Византијског царства. Цар Јулијан је постао мета погрдних песама које настају у Антиохији за време његовог похода на Персију. Као одговор цар издаје *Мисопогон* дело са сатиричним карактером. Да су исти текстови постојали и у Цариграду, сведочи и Ана Комнина у Алексијади, када говори о завери против њеног оца, Алексија Комнина, приликом које су дворјани лепили памфлете на шатор њеног оца. Дакле, дела са сатиричним елементима су наслеђена из периода раног Византијског царства. Поред ових, постоје и примери који сведоче о постојању регуларне сатиричне литературе у Византији. Неки од ових сатиричних текстова, који немају јасна обележја када настају, штампана су заједно са Лукијановим сатирама, јер су настајали по узору управо на Лукијанова дела.¹⁷

Лукијан, сатиричар из II века наше ере, имао је великог утицаја на Византинце, који су читали и имитирали његова дела. Током постојања Византијског царства, Лукијанова дела су била популарна, пре свега због читљивости, јасног и лаког стила, бројних и живописних ликова, комбинације дијалога и наратива, и хумора и сарказма. Његова дела су увек успевала да забаве читаоце. У својим делима Лукијан је писао о пороцима као што су понос, похлепа и лицемерје. Многи су покушавали да имитирају Лукијана, али углавном су наследили његову форму и метод.¹⁸ Међутим, Калделис тврди да Лукијан није толико имитиран у Византији да би се установио нови жанр.¹⁹

Тозер се највише бавио историјским развојем сатире, а највећу пажњу у свом раду усмерио је на два дела, *Тимариона* и *Мазариса*, које је сматрао најбољим примерима византијске сатире. Међутим, није се детаљније бавио самим жанром сатире и њеним

¹⁶ *Тимарион*, 9.

¹⁷ Tozer, *Byzantine Satire*, 234.

¹⁸ *Исто*, 237.

¹⁹ Kaldellis, *The Timarion*, 275.

одликама. Болдвин, који је превео Тимариона на енглески језик, такође се бавио питањем сатире у Византији. Он даје широк преглед текстова који се могу сматрати сатиром, или текстовима са сатиричним елементима. Такође, и он пише о Лукијановом утицају на Византинце.²⁰ Рансимен, у Византијској цивилизацији, наводи да је у Византији постојала сатира, али је била ретка, а као пример наводи три дела: Филопатрис, и значајнији Тимарион и Мазарис.²¹

Марциниак је, у нешто новијој студији о византијској сатири, изнео мишљење да се не може дати јасна дефиниција византијске сатире. Он сматра да византијску сатиру не треба посматрати као посебан књижевни жанр, већ као модел или начин, обзиром да сваки књижевни жанр може постати сатира или делимично сатиричан. Оно што је такође показао својом студијом јесте да је тешко разликовање сатире и инвективе. Наиме, текстови које сматрамо сатиричним долазе из разнолике групе. Док је главна црта сатире да излаже руглу или да нагласи људске мане, са циљем да читалац постане свестан зла, главни циљ инвективе је да уништи нечију репутацију или да нападне неког лично. Стога, није увек најјасније да ли је неки текст пре сатира или инвектива. На крају, он каже да су инвективни текстови преовлађујући у односу на сатиру у византијској књижевности, што додатно отежава разликовање.²²

Салађана Милинковић, која је превела Тимариона на српски језик, дала је своје мишљење на поменути тему, дајући и карактеристике византијске сатире. Сатира се сматра аутентичном античком књижевном врстом са дугом и богатом традицијом. Стога се може разумети да су неки покушаји у стварању византијске сатире настали управо захваљујући делима античких писаца, мада не мора да значи да су ти писци били увек подражавани. Очување античке сатиричне традиције укомбиновано са византијским погледима на свет и хришћанским учењем изнедрило је обликовање новог жанра византијске књижевности- византијске сатире. Византинци су богатој античкој традицији дали неки свој печат, обележја свог времена и формирали нови књижевни жанр. Нека од

²⁰ Baldwin, *Timarion*, 5-12.

²¹ Рансиман, *Византијска цивилизација*, 246.

²² Przemysław Marciniak, *The art of abuse: satire and invective in byzantine literature. A preliminary survey*, Eos: commentarii Societatis Philologiae Polonorum.—CIII, 2016, 349-362.

тих обележја су: елементи византијског хумора на рачун дворског протокола, етикеције, начина живота, било богатог слоја, било простог народа, пародија на рачун раскоши двора насупрот глади и беде обичног народа, сатира на рачун популарних занимања- лекара, судских службеника, дворских саветника, ретора. Као закључак, Милошевићева наводи да се византијска сатира развијала слободно, али да није била уско везана за један узор или форму, и да је теме за стварање проналазила у актуелним темама свакодневног живота, народном језику и ученој реторизованој прози.²³

До данас је познат мали број текстова ове врсте, а као главни представници помињу се *Филопатрис*, *Тимарион* и *Мазарис*. Главни утицаји на настанак ових дела била су већ поменута дела Лукијана из Самосате. Међутим, осим Лукијана, било је и других утицаја. На пример, преко Лукијанових дела, наслеђена је форма менипске сатире, названа по Менипу из Гадаре. Утицаји Менипове *Некромантије*, преко Лукијана, су стигли до Византинаца. О познавању Хомерових епова сведоче бројни наводи у овим делима, као и силазак у Хад, који се прво среће управо код Хомера.²⁴

Иако у науци постоје неслагања око постојања византијске сатире као жанра, можемо рећи да су у Византији свакако постојала дела са сатиричним садржајем. Проучаваоци *Тимариона* и *Мазариса*, два најбоља примера ове врсте, оклевају приликом одређивања жанра поменутих текстова. Тако научници користе термине *сатира*, *дијалог*, *сатирични дијалог*, или само *дело* или *текст* који се односе на поменута дела. Тако је Ентони Калделлис, говорећи о Тимариону рекао да се „сигурно ради о сатири“,²⁵ да би га касније окарактерисао као „јединствени рад коме није лако одредити жанр.“²⁶

²³ *Тимарион*, 15-20.

²⁴ *Исто*, 16-18.

²⁵ Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, 277.

²⁶ Kaldellis, *The Timarion*, 275.

1. Тимарионово путовање

Тимарион се сматра најбољим примером спајања античког књижевног наслеђа (римске и менипске сатире и Лукијановог сатиричног дијалога) и доприноса сатиричних тенденција византијске књижевности. Може се рећи да је то прозно дело у виду дијалога са дугим монолошким секвенцама. Већ је речено да је узор за настанак овог дела био Лукијан са Самосате и његова дела, а затим и други антички писци. Овде можемо скренути пажњу и на поједине сличности са Платоновим *Тимајем*. Стога је и изнето мишљење да је *Тимарион* заправо илустрација једног дела Платоновог *Тимаја* у садржини византијске и духу мениповске сатире.²⁷

Текст *Тимариона* је сачуван само у једном рукопису- Codex Vaticanus graecus 87- из XIV или раног XV века. Поред Тимариона, рукопис садржи изводе из дела Филострата, Павла Силентарија, *Грчке антологије*, као и већи део Лукијанових дела. Рукопис је био међу онима који су пребачени из ватиканске библиотеке у Париз око 1800. године по наредби Наполеона Бонапарте, у складу са одредбама Толентинског уговора. К. Б. Хазе, Наполеонов секретар, добио је задатак да направи инвентар пристиглих текстова. Међу многим рукописима, Хазе је пронашао Тимариона, заинтересовао се за текст, да би га 1813. године објавио са латинским преводом и коментарима. А. Елисен, немачки научник, поново је објавио *Тимариона* 1860. године са преводом на немачки језик и коментарима, заједно са сатиром *Мазарис*. Прво модерно издање текста са коментарима приредио је Р. Романо 1974. године.²⁸ Б. Болдвин је превео текст на енглески и објавио 1984. године, а С. Милинковић је, према Романовом преводу, текст превела на српски и објавила 2002. године.

1.1. Датирање и ауторство

Текст Тимариона привлачио је пажњу историчара, али упркос бројним студијама, до данас није утврђено прецизно време настанка текста, као ни његов аутор. Што се тиче времена настанка текста, већина истраживача се опредељује за XII век, уз пар изузетака

²⁷ *Тимарион*, 20-25.

²⁸ Baldwin, *Timarion*, 1; Tozer, *Byzantine Satire*, 234-235.

који текст сврставају у XI и XIV век. Киракис дело сврстава у XI век, али обзиром да се у тексту помиње Теодор из Смирне који је био жив 1112. године, ово мишљење није заживело у науци. Константелос је текст сврстао чак у XIV век. Писмо Константина Акрополита у коме критикује текст Тимариона, морало је бити написано до 1324. године, јер се зна да је Константин до тада живео. То оставља мали простор на почетку XIV века за настанак дела, а како већина ликова које срећемо у Тимариону припадају крају XI или XII веку, мала је вероватноћа да је Тимарион настао у XIV веку.²⁹

Дакле, већина историчара се слаже да је текст настао у XII веку, што покреће нову дилему- у ком делу XII века је дело настало? Да би прецизније утврдили време настанка сатире неки истраживачи се опредељују за почетак XII века, у време владавине Алексија I (1081-1118) и Јована II (1118-1143), неки за средину, а неки сматрају да је текст настао у време владавине Манојла I (1143-1180). Ипак, већина истраживача се опредељује за прву половину XII века, што је предложио Тозер.³⁰ Болдвин је скренуо пажњу на личности које се срећу у Хаду као мртве особе. Прва од тих личности је цар Роман Диоген, који је умро 1072. године; потом Михаило Псел, за којег се не зна тачно када је умро, можда 1078. године (када се прекида његова *Хронографија*) или чак средином деведесетих година XI века; Јован Италија се не помиње после суђења 1082. године, али Ана Комнина пише да је живео још неколико година након суђења. Теодор из Смирне је као конзул филозофа био активан после 1118. године, али се не зна када је тачно умро, што би значило да дело није настало у време владавине Алексија I. Романо се осврнуо на суђење Бруту и Касију за убиство Цезара, које се помиње у Тимариону, и сматра да је то можда прикривена алузија на убиство цара Јована II 1143. године. У том случају би значило да је Тимарион настао после 1143. године, тј. у време Манојлове владавине, вероватно на самом почетку. Међутим, сам Романо истиче да ово разматрање није поуздано, и да је суђење Бруту и Касију могло да послужи као морални пример за читаоце.³¹

На почетку сатире, аутор описује заповедника Солуна, а неки истраживачи сматрају да се ради о Михаилу Палеологу. На основу других извора зна се да је цар Јован II протерао Михаила Палеолога, али га је Манојло вратио и поставио за управника

²⁹ Baldwin, *Timarion*, 28-30.

³⁰ Tozer, *Byzantine Satire*, 235; Baldwin, *Timarion*, 28-29; Iakovos, *The Background*, 60.

³¹ Baldwin, *Timarion*, 30-31.

Солуна. Потом је кренуо у кампању на Бари у Италији и умро 1156. године. На онову изложеног, могло би се предпоставити да се време настанка Тимариона може сместити између 1143. године, када Манојло долази на престо, и 1156. године, када Михаило Палеолог умире. Такође, била би разумна претпоставка да је ауторов опис Солуна претходио великом нападу и пљачки града 1185. године, али ни то се не може узети са сигурношћу, обзиром да су Византинци имали обичај да игноришу савремене догађаје. Такође, у сатири се помињу Скити. Како су Византинци имали обичај да користе архаизована имена за околне народе, могуће је да се Скити односи на Печенеге. Печенези су побеђени 1091. године и 1122. године, након чега нису више представљали претњу царству, стога би се могло се рећи да дело настаје након 1122. године. Међутим, како се касније у току разговора између Тимариона и Кидиона јављају источни Скити, што се односи на Турке Селџуке, не можемо са сигурношћу речи да се Скити односи на Печенеге.³²

Иако је време настанка Тимариона сложено, можемо се сложити са већином истраживача, да дело настаје у првој половини XII века. Вероватно након 1118. године, јер је у то време Теодор из Смирне био конзул филозофа, а како се не зна година његове смрти, можемо претпоставити да је *terminus post quem* трећа деценија XII века. Као *terminus ante quem*, можемо предложити 1185. годину, али као што је већ речено, то се не може тврдити са сигурношћу.

Што се тиче ауторства, истраживачи обично полазе од онога што се може закључити на основу самог текста. Аутор на самом почетку показује колико добро познаје класичне ауторе, па тако читамо цитате из Хомера и Еурипида. Било да је ове писце читао у оригиналу, од Лукијана или из неког приручника, стиче се утисак да се аутор размеће својим знањем. Поред тога што је Лукијан очигледни узор ове сатири и поред наведених аутора, срећу се и цитати или алузије на дела других аутора, на пример на Аристофанове *Жабе*.³³

Аутор приказује детаљан опис болести која га је задесила, што омогућава неким истраживачима да посматрају Тимариона као доктора. Међутим, добро познавање

³² Baldwin, *Timarion*, 30-32; 94.

³³ *Исто*, 8; 13-14.

медицине не мора да значи да је аутор доктор, већ да је познавање медицине било у склопу његовог образовања. Забележено је да су у XII веку образовани људи били познаваоци више дисциплина. Као пример можемо поменути Ану Комнин, која је написала *Алексијаду*. Она показује познавање Хомера и других класичних писаца, али и одређено медицинско знање описујући здравствене проблеме свог оца, цара Алексија. Она описује цареве проблеме са удисањем и издисањем ваздуха, као и проблем са артеријама које су биле у веома лошем стању. Стога се чини да је основно медицинско знање било распрострањено међу образованим људима у овом периоду.³⁴ Поред тога, осим Хипократове теорије о четири животне течности, аутор не даје неке значајније податке о медицини. Оно што следи о опису болести или о грозници, могуће да је било у склопу његовог образовања, обзиром да је Хипократ био веома цењен у Византији. А како је аутор писао сатиру, могуће да је Хипократ био једна од његових мета за исмевање.³⁵ Темкин је запазио изванредно познавање медицинске литературе, обзиром да аутор помиње, поред Хипократа, Галена и Ерасистрата и његову дијагнозу о љубавној болести. Стога да би читалац могао да разуме шта аутор жели да каже, мора да познаје наведене ауторе и њихово деловање. Због тога је Темкин рекао да је *Тимарион* заиста сатира, али сатира за интелектуалце.³⁶

До сада су предложена четири кандидата као могући аутори. Први је сам Тимарион. Оно што о њему знамо из текста је веома мало, а то је да је из Кападокије и да је студент филозофије. Да је Тимарион аутор иде у прилог и чињеница да Константин Акрополит у свом писму помиње само дело и приповедача, као да не зна неко друго име за аутора.³⁷

Други предложени аутор је славни Теодор Продром, који је познати писац византијске сатире, а такође се угледао на Лукијана. Хунгер, који је и предложио Продрома као могућег аутора, саставио је дугачку листу речи и фраза које су заједничке за Продрома и *Тимариона*. Међутим, Болдвин је указао да се на основу ове листе не може доћи до коначног закључка. Наиме, и други писци тог периода користе поменуте речи и

³⁴ Iakovos, *The Background*, 62.

³⁵ Исто, 63.

³⁶ Исто, 63.

³⁷ Baldwin, *Timarion*, 33; *Тимарион*, 40-41.

фразе. Такође, скоро све речи са листе могу се пронаћи код Лукијана, што доводи до закључка да су Продром и аутор *Тимариона* користили исти извор, тј. Лукијана. Против ове претпоставке је и мишљење неких истраживача који сматрају да се Продром нашао међу исмејаним ликовима у *Тимариону*.³⁸ Тимарион среће Јована Итала којег прати „неки човечуљак, као пола човек. Рекао бих да је био нека сељачина, али од оних кућних, кицошких типова, досетљив. У јамбима би вређао сваког на кога би наишао, у суштини не баш интеллигентан, који много обећава, а у ствари брбљаријама обмањује неку гомилу. Ако би разменио коју са њим, нашао би да у њему нема ничег промућурног ни доброг.“³⁹ Да ли се заиста ради о Продрому, истраживачи имају различита мишљења.

Романо предлаже Николу Каликлеа за аутора. Никола Каликле је био дворски лекар и песник из времена Алексија I. Аутор *Тимариона* описује солунског стратега из породице Палеолога и Дука, а Каликле је у својим песмама опевао смрт једног мушког члана ове породице. Међутим, није био редак случај у Византији XII века да појединци, тражећи пажњу могућих патрона, пишу о личности из тако моћне и угледне породице, као што су били Палеолози и Дуке. Такође, сличне фразе из описа поменутог стратега могу се пронаћи у литератури тога времена. Каликле помиње „човека из Смирне“, што је навело Романа да помисли да се ради о Теодору из Смирне. Ипак, Теодор из Смирне је био велики ретор и конзул филозофа, припадао је кругу учењака, као и сам Никола Каликле. То би значило да су се међусобно познавали, па би Каликле познаника назвао његовим именом. Каликле је био добар познавалац римске историје, као и аутор *Тимариона*, који помиње Касија, Брута, Цезара, Нерона, Катона. Како аутор *Тимариона* показује извесно медицинско знање, а Каликле је био дворски лекар и један од лекара који су били уз цара Алексија пред његову смрт, чини се да је Каликле добар кандидат за аутора *Тимариона*. Иако добар кандидат, поставља се питање да ли је Каликле био способан да исмева своју професију. Стога Болдвин сматра да је вероватнији кандидат Михаило Италик⁴⁰.

Михаило Италик је живео у време царева Јована II и Манојла I, а патрон му је била царица Ирина Дука. Био је близак члановима царске породице, са којима је одржавао преписку. Поседовао је одговарајуће медицинско знање будући да је био професор

³⁸ Baldwin, *Timarion*, 33; *Тимарион*, 41.

³⁹ *Тимарион*, 125.

⁴⁰ Baldwin, *Timarion*, 34-36; *Тимарион*, 41-42.

медицине и дворски лекар, заједно са Николом Каликлем и другим лекарима у време Алексија I. Био је и професор реторике, а његова писма садрже многе алузије на римску историју. Као додатни аргумент Болдвин наводи и неколико језичких паралела које се срећу код Италика и у *Тимариону*.⁴¹ У поређењу са Романовом аргументацијом, чини се да је Болдвин променио само име кандидата за аутора *Тимариона*. Новина која се среће код Болдина је то што Тимарионово кападокијско порекло објашњава Италиковим положајем архиепископа Филипопоља. На овој позицији Италик је имао прилику да се упозна са топографијом Тракије, која се среће у *Тимариону*. Сатиричне елементе из *Тимариона* тумачи утицајем Теодора Продрома на преписке између Продрома и Италика.⁴² Међутим, неки сматрају да та писма садрже мало хумора или стила који указују да Италик није могао да напише тако живописну сатиру.⁴³ Ипак, сам Болдвин каже да је Михаило Италик погоднији кандидат у односу на Николу Каликла, али да то не мора да значи да је Италик аутор *Тимариона*.⁴⁴

Болдвин даје још две могућности у откривању аутора. Треба имати на уму да је Лукијан себе називао Ликин, а како је Лукијан био узор за ову сатиру, можда би право име аутора требало потражити у алотропу имена главног лика, Тимариона. Такође, 12 век је био богат сатиричним духом. Од познатих аутора који су писали сатрична дела Теодор Продром је најпознатији, али није једини. Ту су и Јован Цецес, Нићифор Васиљакис и Василије Педијат, па можда аутора *Тимариона* треба тражити међу овим именима.⁴⁵

1.2. Путовање у Хад

Радња ове сатире, *Тимарион или како се дотични напатио*, одиграва се у Цариграду, где се срећу два пријатеља Тимарион и Кидион. Њих двојица су једини ликови ове сатире. Тимарион је или право име аутора, као што сматрају неки истраживачи, или је

⁴¹ Baldwin, *Timarion*, 36.

⁴² Baldwin, *Timarion*, 37; *Тимарион*, 42-43.

⁴³ Strain, *How does satire work*, 3.

⁴⁴ Baldwin, *Timarion*, 37.

⁴⁵ Baldwin, *Timarion*, 35-36; *Тимарион*, 43-44.

измишљено по угледу на Платоновог *Тимаја*, Лукијановог *Тимона* или Пселовог *Тимотеја*.⁴⁶

Кидион се јавља као Тимарионов саговорник, и као што ћемо видети, прекида Тимариона у излагању више пута тражећи детаљније описе путовања. То је навело већину истраживача да помисле да је Кидион ту да приповест учини занимљивом и да својим питањима усмери дијалог. Међутим, Болдвин је окарактерисао почетак дела досадним и Кидионове упадице идиотским.⁴⁷ Ипак, Калделис сматра да Кидиона не треба посматрати као обичног лика и као иницијатора дијалога, и као некога ко је у причи јер то дијалог захтева. Заправо, Кидион се са разлогом помиње и представља један тип ученика у школи Теодора из Смирне, којег ће Тимарион срести у Хаду. Тачно је да Кидион прекида Тимарионово излагање више пута и тражи детаљније описе и онога што је Тимарион видео и онога што му се десило. Али управо због тих прекида и Кидионових инсистирања на детаљима, ми данас имамо екфрасис фестивала и енкомијум дукса Солуна. Да није било Кидионове похлепе и незаситости за детаљима и описима који интерсују једног ретора, Тимарион би после неколико реченица о боравку у Солуну одмах прешао на путовање у Хад. Стога је погрешно мишљење неких историчара који опис фестивала и похвалу дукса Солуна сматрају централним делом сатире. Напротив, ови делови постоје управо због Кидиона, који се више приклања реторима, док ће Тимарион показати већи интерес за филозофију. Могуће да је Кидионова незаситост за детаљима једна од мета за исмевање у овој сатири, као што је и незаситост за храном.⁴⁸

Дакле, два пријатеља се упуштају у разговор, у коме Тимарион препричава догађаје које су га задесили на његовом путовању. Разговор почиње размењивањем стихова из Илијаде и Одисеје и Еурипидових трагедија.⁴⁹ Занимљиво је да истом комбинацијом Хомерових и Еурипидових стихова почиње Лукијанов *Менипов силазак у Хад*.⁵⁰ Кидион упада у реч Тимариону јер је нестрпљив да чује Тимарионову причу. Тимарион почиње излагање својим одласком из Цариграда и описом домаћинстава која су га угостила на путовању. Он и пријатељи његовог оца, који су путовали са њим, увек су дочекивани

⁴⁶ Baldwin, *Timarion*, 81.

⁴⁷ *Исто*, 13-15.

⁴⁸ Kaldellis, *The Timarion*, 279-280.

⁴⁹ *Тимарион*, 46-47.

⁵⁰ *Исто*, 137.

краљевски, иако су били одевени просто као филозофи. Како је он студент филозофије, није пошао опремљен на пут храном и пићем. Али зато на путу ко год га је видео, лепо га је угостио. Био је послуживан краљевским и царским ђаконијама, јелима и посланицама. Његови домаћини су га и богато даривали на одласку.⁵¹ Овакав Тимарионов опис домаћинства и начина на који је приман као гост, даје увид у благостање и напредак провинција Тракије и Македоније у овом периоду, што је потврђено и у другим изворима овог периода.⁵²

Како Тимарион каже, одлазак је био лак, а повратак болан и налик заплету у трагедији. Кидион прекида Тимариона, и опомиње га да не изоставља делове приче, не мора да жури „као да те гоне пси или Скити.“⁵³ Већ је поменуто да се ово помињање Скита можда односи на Печенеге које је 1091. године поразио Алексије I, а 1122. године Јован II после чега нису представљали опасност за царство. Ако бисмо имали потврду за ову претпоставку били бисмо ближи откривању времена настанка *Тимариона*.

Тимарион наставља причу и наводи да је кренуо у Солун, пре почетка празника Св. Димитрија. Пошто је стигао, није имао шта да ради, па је кренуо у лов на реку Аксиос (данашњи Вардар). Овде следи екфрасис, тј. опис предела и реке, који подсећа на Херодотов опис Маратонског поља.⁵⁴ Тимарион је дане до почетка празника провео у лову са очевим пријатељима. Задржао се на вашару који почиње шест дана пре празновања свеца. Након још једне Кидионове опомене да не жури, већ да потанко опише вашар, Тимарион, да би услишио жељу пријатеља, наставља своје излагање са више детаља. Празник Светог Димитрија је највећа народна светковина код Македонаца, попут Панатенеја за Атињане и Пањонија за Милећане. Том приликом се окупљају Грци са свих страна: Мижани, Кампанци, Италици, Ибрци, Лузитанци, Келти са оне стране Алпа.⁵⁵

Наводећи како никада пре није присуствовао овој светковини, каже: „А ја, будући из Кападокије, из туђине...“⁵⁶ Овде Тимарион даје информацију о себи- да је из Кападокије. Ово је један од података који омогућава неким историчарима да сматрају да је

⁵¹ *Тимарион*, 48-51; Baldwin, *Timarion*, 42.

⁵² Tozer, *Byzantine Satire*, 243.

⁵³ *Тимарион*, 50-51

⁵⁴ *Исто*, 50-53; 141.

⁵⁵ *Исто*, 52-55.

⁵⁶ *Исто*, 54-55.

аутор овог дела пореклом из Кападокије. Међутим, овај податак не може се узети са сигурношћу. Можда је аутор заиста из Кападокије, а можда само жели да повећа драматичност приказујући себе као запањеног туристу. Такође, наглашава се да је Кападокија у туђини, што је алузија да се Кападокија налази ван граница Византијског царства и да је у том тренутку под влашћу Селџука.⁵⁷

Да би боље видео вашар, Тимарион се попео на оближње брдо са којег је имао одличан поглед. Тако је могао да пружи детаљан опис густо збијених тезги у паралелним редовима, као и тезге попреко намештене да је цео призор подсетио Тимариона на стонуگو веома дугог тела из које извирују густо збијене ножице. Вашар је окупио бројне трговце из разних крајева: из Беотије, са Пелопонеза, из Италије и Грчке, Феникије, Египта, Шпаније, Хераклових стубова и Црног мора. Тимарион је био запањен мноштвом и разноврсношћу робе и животиња које су се могле пронаћи на вашару.⁵⁸ Због овог описа вашара, Тозер је Солун назвао Ђеновом на истоку. Оба града деле неке сличности: налазе се у заливу, куће се издижу из воде на југу да би се ка северу постепено подизале на падинама брда, и имају добар положај за трговину. Можда је мало претерано схватање да овај извештај о трговини на вашару може дати увид у трговину Византијског царства, са нарочитим освртом на производњу свиле у Теби и Коринту.⁵⁹

Пошто је све прегледао, Тимарион се вратио у град, да би присуствовао прослави свеца. Свето окупљање траје три дана и три ноћи без прекида, уз мноштво свештеника и монаха. Даље следи опис дукса Солуна, који долази у храм са великом оружаном пратњом, предводећи поворку људи. Тимарион се приближио поворци да би боље видео. Стратег је за своју поворку одабрао најбоље и најлепше људе, који носе најфинију одећу. Они јашу најбоље коње, окићене златном и сребрном опремом. Њих прати мноштво света, што градског, што сеоског. Сам дукс је виског порекла, херојског и угледног са обе стране. Овде Тимарион пише да је стратегов деда по оцу био међу најбољима у Великој Фригији, први по богатству и угледу, а да је отац био вичан ратник. Мајка му је била велика лепотица, која је потомак чувене породице Дука, док је њен отац био велики

⁵⁷ Tozer, *Byzantine Satire*, 244; *Тимарион*, 90.

⁵⁸ *Тимарион*, 56-59.

⁵⁹ Tozer, *Byzantine Satire*, 244.

војсковођа.⁶⁰ Не само да има славне претке, стратег има и изванредну физичку лепоту и држање, које се пореди са старогрчким боговима Афродитом, Аресом, Зевсом и Хермесом.⁶¹

Тозер је први предложио да је ова загонетна личност која се јавља као дукс Солуна, заправо Михаило Палеолог, предак царева из последње династије која је владала Византијом.⁶² Михаило Палеолог је заузимао важне позиције у време владавине царева Јована II и Манојла I. Обзиром како је дукс описан са великим дивљењем, можда је Михаило Палеолог био патрон аутора текста.⁶³ Међутим, поставља се питање зашто аутор, ако је већ желео да се захвали свом патрону, није био јаснији приликом давања наговештаја ко је овај дукс. Јер аутор помиње и друге историјске личности са мање описа или алузија, као што су цареви Роман Диоген и Теофило, Михаило Псел, а није нам тешко да закључимо о коме се ради.⁶⁴

Иако су неки историчари прихватили Михаила Палеолога као загонетну личност, више је оних који сматрају да се не ради о њему. Користећи податке из текста може се закључити да је деда по оцу заправо Нићифор Палеолог, први познати припадник ове породице, а отац Георгије Палеолог, који је био рођак и пријатељ цара Алексија. Деда по мајци је био Андроник Дука, који је служио под царем Романом Диогеном и учествовао у бици код Манцикерта, да би касније учествовао у завери против Диогена. Андроникова ћерка Ана Дука, млађа сестра царице Ирине, удала се за Георгија Палеолога. Стога Болдвин сматра да је један од њихових синова описани дукс Солуна, можда Нићифор или Андроник. Романо се пре опредељује за Андроника, јер је њега опевао Никола Каликле у својим песмама, а то подржава Романову теорију да је Каликле аутор *Тимариона*.⁶⁵ Неки пак сматрају да је вероватнији кандидат Нићифор Палеолог који се истакао у борби против Турака 1117. године. Можда је аутор намеравао да читаоце наведе на размишљање

⁶⁰ *Тимарион*, 58-63.

⁶¹ *Исто*, 62-65.

⁶² Tozer, *Byzantine Satire*, 245.

⁶³ *Исто*, 235.

⁶⁴ Alexiou, *Literary Subversion*, 37.

⁶⁵ Baldwin, *Timarion*, 94-96.

и погађање о коме се заправо ради. Или пак аутор није уопште на уму имао правог дукса Солуна, већ је његов опис послужио као алузија на нешто потпуно супротно.⁶⁶

Након што стратег улази у храм, почиње церемонија и одавање почести свецу. После извршених обреда, Тимарион се вратио у своје преноћиште. Како Тимарион каже, по повратку у преноћиште почеле су његове велике муке. Тимариона је спопала жестока грозница, која је трајала читаву ноћ и спречила његов повратак на време. У складу са симптомима, Тимарион је примењивао одговарајуће лекове, поврће и сирће, па му је било боље. Међутим, грозница се вратила трећег дана, што је значило да је Тимарион оболео од тродневне грознице, како је болест дијагностикована у медицинским расправама. У нади да ће болест проћи, Тимарион је кренуо у Цариград. Таман кад се излечио од грознице, добио је запаљење јетре и дијареју од које је повраћао жуч помешану са крвљу. Његово стање му није дозвољавало да уноси храну, па га дуго гладовање водило право у смрт. Јахао је на неком коњу, који га је носио попун неког цака.⁶⁷ Овакав опис болести је истовремено комичан и патетичан, што забавља читаоца. Такође, болест и њен лек су детаљно описани, што доводи до закључка да аутор поседује одређено медицинско знање, као и да је његова намера да исмеје лекаре и медицинске теорије.⁶⁸ Иако је Тимарионов циљ да исмеје лекарску професију, он такође и усваја традиције и праксу византијске медицине.⁶⁹

Иако изнурен од путовања, болести и гладовања које је трајало двадесет дана, Тимарион се добро држао док није дошао до реке Еброс (данашње Марице) у Тракији. Ту га је ухватио, како му се чинило, последњи сан. Мало пре поноћи дошле су му неке „сенолике персоне мргодног лика“ и спустиле се на његов кревет. Тимарион се силно уплашио и изгубио моћ говора, па није могао викати.⁷⁰ Утваре су стајале над њим и разговарале међусобно: „То је онај што је изгубио четврти од животних елемената, повративши сву жуч. Не сме му бити дозвољено да живи ослањајући се на преостала три. То су дефинисали Асклепије и Хипократ и црно на бело доставили у Хад, да ниједан човек, иако му је тело још читаво, не може остати у животу ако је лишен једне од четири

⁶⁶ Alexiou, *Literary Subversion*, 36; 40.

⁶⁷ *Тимарион*, 64-69.

⁶⁸ Tozer, *Byzantine Satire*, 246.

⁶⁹ Iakovos, *The Background*, 56.

⁷⁰ *Тимарион*, 68-71.

животне течности.⁷¹ Дијагноза Тимарионове болести заснива се на учењу Хипократа са Коса. По његовом учењу тело се састоји од четири основна елемента, тј. течности- крви, слузи, црне и зелене жучи. Све болести настају због неравнотеже ових течности.⁷² Стога, ако је Тимарион изгубио један елемент, онда није могао остати у животу.

Како се Тимарион више није сматрао живим човеком, морао је да пође у Хад, да се придружи мртвима. Две утваре, сада постају Тимарионове водичи, и воде га преко Ахерусијског језера и великог тамног отвора у земљи до врата Хада, одакле излаза нема. Улаз у Хад чувају змајеви и пас Кербер, што је додатно застрашило Тимариона. И вратари су изгледали страшно и дивље, али су се развеселили кад су видели да мртвосводници воде Тимариона.⁷³ Овде Кидион прави још један упад и пита Тимариона како је добро видео вратаре, змајеве, Кербера и све око њега, на шта му Тимарион одговара:“ Драги Кидионе, јасно је да је у Хаду све мрачно и неосветљено, али онде постоји вештачко осветљење. Обичан, народски свет има дрвене или нажарене бакље, док они који су и горе били поштовани и нешто значили, имају лампе и живе животе под сјајном светлошћу. Многе сам од њих опазио, док сам пролазио поред смештаја мртвих и њихових трпеза.“⁷⁴ Овде је Тозер скренуо пажњу на разлике између становника Хада, у односу на врсту осветљења које користе, што га је навело да закључи да постоје класне разлике и после смрти.⁷⁵

Пошто су ушли у Хад, мртвосводници су успорили, што је дало прилику Тимариону да примети многе сиромашне и просте смештаје. Док су остали становници Хада устали да поздраве мртвосводнике и мало попричају са њима, Тимарион је имао времена да примети неки смештај који блешти од светлости. Ту је срео неког старца са брадом, који је поред себе имао огроман бакрач пун сушене свињетине и фригијског купуса. Старац је десном руком захватао пуну шаку хране и трпао у уста, док му је маст цурила низ браду. По изгледу се чинио добар и љубак, па је понудио и Тимариона да му се придружи. Док је посматрао старца, Тимариону је пришао неки човек са стране. Кроз разговор са овим човеком Тимарион је желео да сазна име овог старца. Међутим, законом

⁷¹ *Тимарион*, 70-73.

⁷² *Исто*, 145.

⁷³ *Исто*, 74-75.

⁷⁴ *Исто*, 74-77.

⁷⁵ *Tozer, Byzantine Satire*, 249.

је забрањено причати о томе. Оно што се о њему зна јесте да је из Велике Фригије и да је племенита и славна рода. Добро је живео за живота на земљи, умро је у дебелој старости, а сада ужива у дебелом гојењу. Тимарион је приметио и два дебела и масна миша. Иако се испрва зачудио шта раде мишеви у Хаду, будући да их мрзи више од свега другог, његов саговорник му је објаснио да мишеви живе у Хаду и да из земље излазе на површину, а не обратно. Кад се боље загледао, Тимарион је опазио да мишеви чекају да старац заспи, да би се увукли у његову браду и са слашћу појели и последњу мрвицу хране која се онде задржала.⁷⁶

Како овај старац потиче из Велике Фригије, као и породица Палеолога, можда се у овом случају ради о неком рођаку описаног дукса Солуна.⁷⁷ Ако се вратимо на питање загонетног дукса Солуна, можда је аутор желео да прикаже слику византијске аристократије у пуном сјају, мислећи на дукса, и слику византијске аристократије која болује од артритиса и прождрљивости у Хаду, тим пре ако се ради о сродницима и члановима једне породице.⁷⁸ Очигледно је да је овај старац велики гурман, као и да је један од циљева аутора био да исмеје прождрљивост, као људску ману, што неће бити последњи пут у овој сатири.⁷⁹ Неки научници сматрају да је ова личност Теодор Продром. Мржња према мишевима, коју срећемо код Тимариона, уобичајен је мотив византијске књижевности, која је осим страхом, изазвана и чињеницом да су грицкали књиге.⁸⁰

Када су га поново повели мртвосводници даље кроз Хад, Тимарион је застао код једног шатора из којег је допирало јаукање. Користећи непажњу водича, Тимарион се искрао и приближио шатору да завири изнутра. „Онде је на земљи лежао неки човек коме су очи биле спржене ужареним гвожђем. Био је опружен на левом боку на спартанском тепиху, ослоњен на леви лакат. Био је то крупан човек, пре кошчат него дебео, са широким плећима... Поред њега, седео је неки други старчић, покушавајући да му разговором и речима утехе олакша велики терет његових мука. Али, изгледало је да онај не жели да га слуша: одмахивао је главом без престанка и гурао старчића руком док му је

⁷⁶ *Тимарион*, 76-83.

⁷⁷ Tozer, *Byzantine Satire*, 250.

⁷⁸ Alexiou, *Literary Subversion*, 44.

⁷⁹ Tozer, *Byzantine Satire* 249-250.

⁸⁰ *Тимарион*, 147.

из уста текао отров.⁸¹ Пошто је ово видео, Тимарион се удаљио од шатора и срео неког мртваца са којим се упустио у разговор. Тај мртац је желео да зна како се крећу цене разних врста рибе, затим уља, вина, жита и осталих ствари. Тимарион је дао одговоре на питања и известио саговорника о дешавањима на земљи. Потом га је упитао ко је онај у шатору што јауче и ко је старчић поред њега. Тако је Тимарион сазнао да је тај што јауче Диоген из Кападокије, цар који је ратовао против источних Скита, али је поражен и заробљен. Пошто је ослобођен, кренуо је за Византион, али је дошло до побуне и издаје, па је ослепљен и још уз то отрован. Старчић поред њега је племенитог рода и из Велике Фригије. Био је царев саветник за живота, а сада је и даље уз цара из саосећања према његовим мукама и у знак сећања на њихово старо пријатељство. Разговором и прикладним речима утехе олакшава царева муке колико може.⁸² Цар Роман IV Диоген (1068-1071) остао је упамћен по поразу код Манцикерта 1071. године од Селџука, након чега је заробљен. Због тога је збачен је са престола. Иако је успео да откупи своју слободу, није успео да поврати престо. На путу за Цариград је заробљен и усијаним гвожђем су му ископане очи. Због задобијених повреда, преминуо је у лето 1072. године.⁸³ Није најјасније зашто је аутор одабрао Романа Диогена као једног од двојице царева који се јављају у сатири, али је могуће да се одговор крије у чињеници да су и цар и аутор дела из Кападокије.⁸⁴ Ипак, могуће је и да је сам аутор препознао пораз код Манцикерта као прекретну тачку у историји Византије, као што се и данас сматра.⁸⁵ Старчић који седи поред цара у шатору је идентификован као Кутутарије, угледни Армењанин.⁸⁶

Овде треба истаћи да Кралис сматра Диогена веома позитивним ликом у сатири, што није изазвано само заједничким пореклом аутора и цара. Наиме, Кралис доводи у везу описаног дукса Солуна и Романа Диогена. Дукс Солуна долази на свечаност као заповедник који улази у свој логор, обучен у најбоље одело, као и његови пратиоци. Више је истакнута његова опрема и физичка лепота у односу на снагу и ратне заслуге. Једино што говори о његовој снази је његов оштар поглед, енергичан и увек на опрезу, као код Хермеса. Када аутор употреби термин *лаконски* указујући на дукса, мисли се на његов

⁸¹ *Тимарион*, 82-85.

⁸² *Исто*, 84-87.

⁸³ Острогорски, *Историја Византије*, 392-393.

⁸⁴ Tozer, *Byzantine Satire*, 251.

⁸⁵ Baldwin, *Timarion*, 20.

⁸⁶ *Тимарион*, 149.

физички изглед, тј. да изгледа као божанство. Исти термин се употребљава за Романа Диогена указујући на тепих на којем лежи, што говори о човеку посвећеном рату, што је било и карактеристично за Спартанце. Он је описан као крупан и снажан човек, коме су очи извађене и коме отров цури из уста. За Тимариона постоји само један прави херој, а то је цар Роман Диоген. Његове очи, извађене од стране издајца, не представљају кључни део његових моћи.⁸⁷

Аутор описује Андроника Палеолога, дукса Солуна, и пореди га са Хермесом. Хермес је био познат по справљању отрова, а Роман Диоген је приказан како му отров цури из уста. Аутор можда алудира на умешаност дукса, који је као Хермес, у смрт Романа Диогена. Ово води ка закључку да аутор указује на деду по мајци поменутог дукса, Андроника Дуку, човека који је издао цара Романа Диогена после пораза код Манцикерта, што је водило царевом свргавању са престола и ослепљењу.⁸⁸ Кралис изводи закључак да *Тимарион* критикује царски род Дука, што се највише огледа у опису свечаности у Солуну и личности Андроника Палеолога, који је био стварни члан већег комнинског аристократског круга. Даље се може истаћи да *Тимарион* заправо представља критику комнинске власти и напад на политички, религиозни и културни поредак епохе.⁸⁹ Овде можемо и поменути Калделисово мишљење да је Тимарион презирао особине реторике за време Комнина, што се огледа у коришћеним цитатима и њиховој примени у сатири.⁹⁰

У међувремену су се Тимарионове водичи вратили и почели да пожурују Тимариона, рекавши му да ће бити представљен савету судија. У Хаду постоје судије које преиспитују сваки човеков корак током живота, а на њихову одлуку нема жалбе. Док су ишли, срели су високог човка седе косе и истрошеног тела. Он је застао да погледа кога то воде мртвосводници. Кад је угледао Тимариона, одмах је у њему препознао свог бившег ученика, који је долазио у његову софистичку школу у Византиону и са којим је заједно обедовао. Тимарион у први мах није препознао особу која га је топло дочекала. Видевши то, човек се представи као Теодор из Смирне, најсјајнији говорник који је у Византиону славу стекао декламацијом изражајних и сјајних беседа. На ово се Тимарион присети о

⁸⁷ Krallis, *Harmless satire*, 232-235.

⁸⁸ *Исто*, 235-236.

⁸⁹ *Исто*, 221-223.

⁹⁰ Kaldellis, *The Timarion*, 284-285.

коме се ради, али пак није могао у потпуности препознати свог учитеља. Како каже, сетио се гласа, лепоте красноречја и импозантна стаса што су били обележја ретора из Смирне. Али шта се десило са сликом човека који је боловао од артритиса, кога су на носилима доносили да би држао беседу пред царем и који је јео ослоњен на лактове, у поређењу са здравим и добродржећим телом човека пред собом. Теодор из Смирне објашњава да је за живота држао панегирике у славу краљева чиме је стекао многа злата и друге погодности. То му је омогућило да ужива у луксузним гозбама и јелима из Сибариде. Због тога је добио артритис, али како је живот у Хаду другачији, води се миран, безбрижан живот и једе се проста храна, Теодор је успео да се опорави и зато изгледа другачије.⁹¹ Дакле, поред лекара и гурмана, и софисти су једна од тема у овом делу.⁹² Приметно је да аутор још једном пажњу усмерава на тему прождрљивости, овог пута користећи свог учитеља као пример. Теодор из Смирне је био познати гурман, и толоко се био угојио да су га на носилима морали износити пред цара. У Хаду се придржавао дијете, па је смршао и излечио артритис.⁹³ Теодор се представио да живи скромно, филозофски и једе просту храну, али његова жеља за храном није престала. То ћемо и видети када Теодор буде тражио од Тимариона да му пошаље храну кад се врати у свет живих, а на самом растанку учитеља и ученика видећемо за чим највише жуди Теодор из Смирне.

Пошто је саслушао учитеља, Тимарион је почео приповедати догађаје који су га довели у Хад, са детаљним описом своје болести. “Кренуо сам у Солун, неким послом, и већ размишљао о повратку кад ме спопаде страшна грозница изазвана тешким запаљењем јетре. Затим дође неподношљива гастронаузеја због чега је столица била пуна жучи са нешто крви периферног крвотока и унеколико крвава. Дијареја је била непрестана, све док нисам стигао до Ебра...”⁹⁴ Овде аутор поново показује медицинско знање, обзиром да тачно препознаје болест и користи прикладне медицинске термине.

Након што је завршио своју причу и објаснио како су га мртвосводници насилно одвојили од тела у коме је још било живота, Тимарион замољава свог учитеља да му помогне да поднесе тужбу против незаконитог поступка мртвосводника. Теодор је радо

⁹¹ *Тимарион*, 86-91.

⁹² Tozer, *Byzantine Satire*, 251.

⁹³ Iakovos, *The Background*, 55.

⁹⁴ *Тимарион*, 90-93.

прихватио молбу свог ученика, обећавши му да ће му помоћи да се врати у други живот и да ће оживети како жели, а заузврат очекује да му Тимарион пошаље његову омиљену храну из света живих. Тимарион је скептичан у ово обећање, и пита се како ће то постићи, и како ће њему, хришћанину, судити Минос и Еак, који су пагани. На то Теодор одговара да он има оштар ум и да ће узвратити на сваку реплику. Уз то је и вичан у састављању противаргумената, а поседује и нешто знања из медицине.⁹⁵

Што се тиче савета лекара, Асклепије се, због лоше репутације, већ годинама не појављује, а и ако се појави, питање му се мора поставити тако да он може дати одговор климањем или одмахивањем главе. Хипократ је мало причљивији, ако буде уопште говорио, мало ће рећи користећи слокове или бесмислене афоризме. Ерасистрат је невешт говорник, а ни за медицину није неки стручњак. Једини којег се плаши је Гален, али како је обавештен, он неће бити на суђењу, због своје књиге о грозницама. Наиме, Гален се повукао да у миру размотри да ли је нешто промакло у првом издању његове књиге.⁹⁶ Могуће је да на овом Галеновом раду о грозницама у ово време ради неки аутор у Цариграду, који припрема ново издање дела.⁹⁷

Поменути Ерасистрат, који је живео око 300. године пре нове ере, био је веома славан лекар у хеленистичком периоду. Савремени проучаваоци цене медицинске списе које је састављао. Проучавао је нерве, и правио разлику између оних нерава којим осећамо и оних који врше покрете. Био је близу открића крвотока. Био је познат јер је установио љубавну болест код Антиоха, сина Селеука из Сирије, који је био заљубљен у своју маћеху Стратонику. Да би се излечио, Ерасистрат је саветовао Селеука да се разведе, да би Антиох могао да ожени своју маћеху. Аутор ове сатире исмева Ерасистрата, вероватно јер га је Гален професионално омаловажавао.⁹⁸ Каждан наводи да је аутор имао за циљ да више исмеје стилистичке и граматичке мане Хипократа и Ерасистрата, него медицинско знање. За њега је Гален ништа више него човек који на брзину попуњава празнине у својој књизи о грозницама.⁹⁹

⁹⁵ *Тимарион*, 92-97.

⁹⁶ *Исто*, 96-99.

⁹⁷ Tozer, *Byzantine Satire*, 252.

⁹⁸ Baldwin, *Timarion*, 116; *Тимарион*, 150.

⁹⁹ Kazhdan, *The Image*, 51.

Кралис је понудио друго тумачење у погледу помињања ових лекара. Он је поставио питање зашто се Теодор из Смирне плаши Галена и да ли то може значити да је Тимарион заиста имао здравствени проблем. Присуство Ерасистрата, лекара који је установио вези између болести и страсти, наводи на ново питање- од чека се то Тимарион толико узбудио да се разболео? Узевши у обзир да се Тимарион разболео после фестивала Светог Димитрија, вероватно се ради о узбуђењу које је тамо доживео. Овде се не ради о љубавном узбуђењу, већ о несклоности ка дуксу Солуна и ономе што он представља, а нарочито комнинску власт. Стога се Тимарион разболео од мржње и беса. Као доказ за наведену тврдњу је излучивање жучи, која се доводи у везу са темпераментношћу и бесом.¹⁰⁰

Што се тиче судија, Тимарион ни њих не треба да се плаши. Иако су пагани, строго се држе правде и зато су и одабрани за чланове врховног суда. Њих не интересују верске разлике, тако да свако може припадати вероисповести по жељи. Ипак, како се хришћанство проширило светом, један хришћански судија седи поред Еака и Миноса, а то је бивши византијски цар Теофило. Ниједна судска одлука није правоснажна без његове сагласности. О њему су историчари записали да је потпуно одан правди, стога Тимарион нема потребе да страхује да ће му бити нанета неправда.¹⁰¹ Цар Теофило (829- 842) је остао упамћен као цар иконоборац, а био је познат и по поштењу и непристрасној правди.¹⁰²

Теодор и Тимарион су са мртвосводницима кренули на суђење. Ускоро су дошли до блештавог места са текућом водом, мноштвом растиња различитих врста, разноврсног биља и птица које певају. То је била пространа зелена пољана где ништа не стари, дрвеће не остаје без плода, а једино годишње доба је пролеће. То је била Елисејска пољана и Ливада асфодела.¹⁰³ Овај опис пољане подсећа на Дантеов опис раја где се налазе растуће и шумарци са зеленим земљиштем, птице певају, река протиче; ту влада вечно пролеће и плодови на дрвећу никад не вену.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Krallis, *Harmless satire*, 239.

¹⁰¹ *Тимарион*, 98-101.

¹⁰² Tozer, *Byzantine Satire*, 252.

¹⁰³ *Тимарион*, 100-101.

¹⁰⁴ Tozer, *Byzantine Satire*, 252-523.

Пошто су се мало одморили на пољани, кренули су даље. Кад су дошли надомак суда, могло се чути неки случај који се завршавао. Био је то суђење Бруту и Касију за убиство Цезара. Тимарион није чуо пресуду, јер је био претрашен и преокупиран својим случајем.¹⁰⁵ Занимљиво је да аутор помиње суђење за догађај који се одиграо пре више од хиљаду година. Већ је напоменуто да је Романо предложио да се можда иза овог суђења заправо крије алузија на убиство цара Јована II Комнина, који је страдао у лову 1143. године. Такође, могуће је да се ради и о моралном примеру.¹⁰⁶

Након завршетка претходног суђења, судски чиновници прилазе Тимариону и позивају га да изложи свој случај. Теодор из Смирне преузима реч и тражи од судских чиновника да приведу мртвосводнике који су починили неправду према Тимариону. Тако су сви ушли у судницу пред Еака, Миноса и Теофила. Пагани су носили широке хаљине и турбане, па су личили на арапске владаре. Цар Теофило је био једноставно обучен, у обичну црну хаљину.¹⁰⁷ И за време царевања је био једноставног изгледа, а био је сјајан и цењен због праведности и других врлина. Поред њега је стајало биће, одевено у бело, које је Тимариону личило на евнуха. Како је Теодор објаснио, сваком византијском цару је додељен анђео да га прати и саветује у току царевања, а ово је Теофилов анђео који га прати и у смрти.¹⁰⁸

Теодор из Смирне почиње одбрану свог ученика: „Тимарион Тимоников оптужује мртвосводнике Оксибаса и Никтиона за непоштовање закона.“¹⁰⁹ Овде први пут сазнајемо име Тимарионовог оца, али то нам не помаже да сазнамо нешто више о самом аутору. Вероватно да се ради о игри речи у ауторовом имену.¹¹⁰ Теодор објашњава да су два мртвосводника на силу одвојила Тимарионову душу од тела, још док је Тимарион био жив, што је против закона. Да је душа силом отргнута од тела доказује крв на Тимариновој души, која се може видети. Никтион, храбрији од мртвосводника, одговара да су надгледали Тимариново путовање од Солуна до Тракије. Тимарион је тридесет дана, због дијареје, губио жуч, четврти основни елемент. А како су одредили највећи

¹⁰⁵ *Тимарион*, 102-103.

¹⁰⁶ Baldwin, *Timarion*, 22.

¹⁰⁷ Иако Тимарион каже да је и за царевања носио црну одећу, то није забележено у савременим изворима. - Tozer, *Byzantine Satire*, 253.

¹⁰⁸ *Тимарион*, 104-105.

¹⁰⁹ *Исто*, 106-107.

¹¹⁰ *Исто*, 152.

лекарски умови, противно је природи да човек живи ослањајући се на преостала три елемента. Стога су одвојили Тимарионову душу, јер није по закону да борави у таквом телу. На ово су судије изјавиле: „Потребно је мишљење лекара. За сада се суђење одлаже. Састаћемо се поново за три дана, када ће и највећи доктори бити овде и разрешити случај.“¹¹¹

Након три дана, судијама су се придружили Асклепије и Хипократ. Тимарион није добро видео Асклепијев лик, јер је био прекривен блештавим златним велом, тако да је он могао све да види, а њега нико. Хипократ је изгледао као Арапин, са високо и у шпиц увијеном марамом на глави, са хитоном до земље, дугом сивкастом брадом и косом подшишаном до главе.¹¹² Дакле Тимарионова судбина је поверена савету доктора, који је се више понашају као судије него лекари, а уз то Хипократ носи смешан арапски костим.¹¹³

Док је Тимарион посматрао лекаре, судски писар је прочитао оптужницу, а Хипократ је позвао Никтиона и Оксибаза да опишу од чега је патила Тимарионова душа и да ли су је на силу ишчупали. Мртвосводници понављају правило да нико не сме бити у животу ако нема све четири животне течности- крв, слуз, црну и жуту жуч. Како је Тимарион тридесет дана повраћао жуч са крвљу, сматрали су да му није много живота остало. Душу му нису морали извлачити на силу, већ су је нежно извукли напоље. Теодор из Смирне се још једном јавља као бранилац свог ученика. Он понавља претходне аргументе и додаје да и у случају смрти мртвосводници нису чекали да се изведу обреди за мртве, као што је обичај, већ су душу насилно отргли. Стога је тражио да се прегледа Тимарионова душа. Тако је утврђено да Тимарионова душа садржи трагове свеже крви и комадиће крвавог меса у којима још има живота. Ово је Теодор из Смирне искористио као доказ, уз напомену да Тимарион није излучивао чисту жуч, већ је жуч била помешана са остацима хране. А због запаљења јетре, количина излучиване жучи је била повећана.

¹¹¹ *Тимарион*, 108-109.

¹¹² *Исто*, 112-113.

¹¹³ Kazhdan, *The Image*, 51.

Након Теодорове одбране, судије су одлучиле да су мртвосводници начинили грешку, и да је Тимарион у праву.¹¹⁴

Потом се појављује византијски софиста, који је на положају високог службеника суда због велике вештине и виспрености аргументације. Судије су овом Византинцу саопштиле одлуку, коју је он издиктирао писару, додуше муцајући, јер се речи нису лако пробијале кроз искривљене усне.¹¹⁵ Овог византијског софисту научници идентификују као Михаила Псела, најученијег човека XI века. Био је главни учитељ филозофије и реторике у Цариграду и имао је значајну политичку улогу у држави.¹¹⁶ Да се ради о Пселу, указује глагол *hypopsellizon* што значи *говорити у Пселовом стилу*.¹¹⁷

Пошто је записан, текст је прочитан наглас: „Божански савет најбољих лекара и божански Асклепије одлучили су да су се Никтион и Оксibas огрешили о законе мртвих и због тога су од овог момента разрешени дужности водича душа, а Тимарион ће бити враћен у живот у своје пређашње тело.“¹¹⁸ Тиме је суђење завршено.

Судски службеници, који су имали задатак да врате Тимариона у свет живих, поведоше га кроз Хад. После неког времена Тимарион и његов учитељ наишли су на место где бораве филозофи и говорници. Ту су застали да преноће и одморе се. Тимарион није могао заспати, па је читаву ноћ истраживао Хад, желећи да сазна што више. Тако је срео многе осниваче филозофских школа Парменида, Мелисандра, Анаксагору, Талеса, који су мирно седели и дискутовали о појединим учењима. Ови професори су протерали Диогена из њихове групе јер се није могао скрасити и био је спреман да заметне кавгу са сваким ко би му налетео. Ту је био и Јован Итал који је желео да седне поред Питагоре, али му овај није дозвољавао. Тражио је од Итала да скине хришћанску хаљину, симбол крштења, ако хоће да седне поред њега, али Итал није хтео. Иза Итала је ишао неки човечуљак,¹¹⁹ за којег је већ наведено да неки истраживачи сматрају да се ради о Теодору Продрому.

¹¹⁴ *Тимарион*, 112-121.

¹¹⁵ *Исто*, 120-121.

¹¹⁶ *Tozer, Byzantine Satire*, 254-255.

¹¹⁷ *Тимарион*, 153.

¹¹⁸ *Исто*, 120-121.

¹¹⁹ *Исто*, 122-125

Јован Итал је пришао Диогену и са њим започео расправу. Тимарион описује Итала као завидног, злобног, лакомисленог и дрског, док је Диоген постао још арогантнији него што је био. Диоген није желео да допусти Италове увреде, па су се на крају побили. Диоген је угрizaо Итала за раме, а овај је почео да дави Диогена. Овде се појављује Катон, који их раставља и одводи Итала на другу страну. Међутим, ретори не желе Итала у свом друштву па бацају камење на њега и говоре Катону да га води даље.¹²⁰ Јован Итал је био велики интелектуалац и плодан писац који је наследио Псела на месту конзула филозофа. Итал је био тврдоглав у својим убеђењима, па је једно време сматран јеретиком. Био је арогантан и страствен у расправама, што је и представљено у Тимарионовом карикираним опису Италових особина.¹²¹

Пошто је Итал почео да дозива Аристотела у помоћ, појављује се византијски професор, којег сви филозофи уљудно поздрављају. Причао је са филозофима, а тек кад је пришао реторима понудили су му узвишено почасно место међу њима.¹²² Михаило Псел се поново појављује као византијски професор. На основу понашања филозофа и ретора према Пселу, сматра се да сукоб њихових присталица још увек траје у време када је написано ово дело.¹²³ Калделис је истакао да аутор осетљив на разлику између ретора и филозофа. Јован Итал жели да се придружи филозофима, али најпре мора да одбаци хришћанску хаљину и крштење, што Итал одбија. Потом се појављује Псел, којег ти филозофи уљудно поздрављају, па је овде Калделис закључио да аутор индиректно поручује да се Псел одрекао крштења. Такође аутор је Псела приказао као прихватљивог филозофа, али ненадмашног ретора, па је због тога и заслужио почасно место међу њима.¹²⁴ Можда је претеран Калделисов закључак да је Псел одбацио хришћанство, јер Тимарион каже да су га филозофи уљудно поздравили, али му нису понудили место међу њима.

Потом Кидион последњи пут прекида излагање, питајући како је Теодор из Смирне прошао на овом скупу софиста. На ово Тимарион одговара да се његов учитељ држао по страни од филозофа, осим када би имао нешто да пита. Највише је разговарао са

¹²⁰ *Тимарион*, 124-127.

¹²¹ Tozer, *Byzantine Satire*, 255.

¹²² *Тимарион*, 126-129.

¹²³ Tozer, *Byzantine Satire*, 255.

¹²⁴ Kaldellis, *The Timarion*, 280-281.

софистима, који су га поставили да седи у средини и тражили савете од стручњка о стилу и форми реторских говора.¹²⁵ Кидион не прави разлику између филозофа и ретора, а Тимарион свог учитеља, бившег конзула филозофа, више види као ретора.¹²⁶

Тако је прошла та ноћ у Хаду, у току које је Тимарион истраживао. Ујутру га је пробудио учитељ и рекао да је време да пође и да му пошаље ствари из горњег света. Ту му Теодор из Смирне даје списак и жели срећан пут. Занимљив је специфичан списак намирница које је тражио славни ретор: „Пошљи ми, молим те, јагње од пет месеци, две трогодишње кокошке, товљене и заклане, попут оних које кокошари продају на пијаци, пошто су их очистили од изнутрица и масноће, које су ставили преко батака; прасенце, сисанче од месец дана и потрбушницу прасице, лепу, сланинасту и меснату.“¹²⁷ Док је путовао из Хада, Тимарион је примето са стране Филарета из Јерменије, Александра из Фере и Нерона, који претура по људском измету.¹²⁸ Тимарион је имао прилику да види тројицу озлоглашених тирана: Александра из Фере из Старе Грчке, Филарета из Јерменије, узурпатора из XI Века, и Нерона, чувеног римског цара.¹²⁹

Коначно, после путовања кроз Хад, Тимарион примети отвор и изађе кроз њега, праћен водичем. Поветарац га је носио кроз ваздух док није приметио кућу у којој је боравио. Ту се поздравио са водичем и ушао у кућу кроз вратанца на крову, кроз која је излазио дим са огњишта.¹³⁰ Тозер је истакао да се ова вратанца на крову могу односити на оцаке, који су били новост у то време.¹³¹ Тимарионова душа је ушла у његово тело, које је било веома хладно, па се забринуо да ће умрети од назеба. Међутим, то се није десило и Тимарион се безбедно вратио у Цариград. Ипак, оно што је остало јесте да пронађе неки нови леш који ће његовом учитељу понети наручене ствари, само је пожељно да то буде неки прљави Пафлагонац, који ће мислити да ће извући неку корист од тога што је послат

¹²⁵ *Тимарион*, 128-129.

¹²⁶ Kaldellis, *The Timarion*, 281.

¹²⁷ *Тимарион*, 128-131.

¹²⁸ *Исто*, 130-131.

¹²⁹ Baldwin, *Timarion*, 23.

¹³⁰ *Тимарион*, 130-133.

¹³¹ Tozer, *Byzantine Satire*, 256.

у Хад са свињетином. Како је већ време спавању, Тимарион се опрашта од Кидиона и сваки одлази на своју страну.¹³² И ту се Тимарионово путовање завршава.

Занимљиво је поменути да Тимарион тражи да се пронађе покојник, не неко ко је имао здраве навике у исхрани, већ прљави Пафлагонац. То води ка закључку да су Пафлагонци имали лоше навике у исхрани, а ако носе храну Теодору из Смирне, онда су и његове навике лоше, што даље имплицира и да је сам Теодор на неки начин лош и недостојан. Тако се дело завршава се индиректном осудом једног од главних ликова, који је заслужан за Тимарионово враћање у свет живих, као лажова који је склон лошој храни и луксузу.¹³³

1.3. Писмо Константина Акрополита

Константин Акрополит је био најстарији син чувеног логотета и историчара Георгија Акрополита (1217- 1282). Константин је рођен средином XIII века. Поред тога што је био угледни државник, био је и веома плодан писац и хагиограф. Описао је животе око тридесет светаца, углавном из претходних векова. Написао је скоро две стотине писама, упићених важним личностима, од којих је већина необјављена.¹³⁴ Цар Андоник 2 га је поставио за логотета 1282. године, да би ускоро био унапређен у великог логотета, функцију која му је дала контролу над целокупном световном политиком у држави. На тој функцији је остао отприлике до 1321. године, јер се на основу манастирских списа зна да је умро до 1324. године.¹³⁵

Константин Акрополит је написао једно писмо, упућено непознатом пријатељу, у коме оштро критикује Тимариона и оптужује га за безбожништво. Ово писмо је објавио немачки византолог Максимилијан Трој 1982. године.

Говорећи о аутору *Тимариона* Акрополит каже да је веома слабо осетио науку и образовање, само „онолико колико је врхом олизаног кажипрста додиривао листове (књига), и толико се и реторског умећа дотакао“. Потпуно је неупућен у филозофске науке

¹³² *Тимарион*, 132-133.

¹³³ Krallis, *Harmless satire*, 229.

¹³⁴ *ODB*, 49.

¹³⁵ Baldwin, *Timarion*, 26.

и не познаје технике и љупкости дијалога који су важни елементи у бављењу филозофијом. Акрополит наставља: „Дакле, имајући нека знања у теоријској практичној реторици, смислио је овај саставчић.“ Сматра да би било поштено да се Тимарион процени као ништавно дело. Акрополиту није јасно шта је натерало аутора да напише то што је написао и пита се да ли је желео да нападне хришћанску веру. Каже да је добро почео дело- описом славе Светог Димитрија Мученика, али да је дело докрајчио брбљањем. „Дакле, ово дело манијака и, самим чином осведоченог лудака, желећи да васпостави паганску митологију у светом слову хришћанског учења. . . својевољно ниже паганске лакрдије и меша оно што је само по себи неспојиво, руга се, као ужасу, чину из ког произилази једино право размишљање о Богу.“¹³⁶

Даље у писму каже да жали човека, ако се уопште може назвати човеком онај који је у доњем свету за судије, у шали, поставио пагане и њиховом суду подвргао хришћане. Акрополит се пита какво је то безумље и са чиме се то лудило може упоредити. Завршавајући писмо каже: „А овај, мислим да треба да је омражен и да се савременици и поколења на њега згаде, јер га није лудило снашло већ га је сам изабрао. Паде ми на ум да га, чим довршим читање, пламену предам, како не би у будућности допао погледа неког хришћана. И ја бих у складу са мојим наумом предузео кораке у вези са делом, да ми се није на пут испречило поштовање према вернику, које већ дуго гајим и зауставило ме. Као да ми је ово уздржало руку и потиснуло намеру и тако спасило ову беспризорну књигу од осуде која би, по мом мишењу, била најправеднија.“ На крају Акрополит тражи од пријатеља да му пошаље своје мишљење о овом спису.¹³⁷

Ово Акрополитово писмо је покренуло низ расправа о питању односа хришћанства и паганства у *Тимариону*. Акрополит није нарочито истакао шта је то „безбожничко“ у делу. Јасно је да му смета митологија и мешање паганских и хришћанских елемената, као и појава паганских судија у подземном свету. Могуће и да је замерио употребу термина Галилејци за хришћане, идеју религијске слободе и алузију на Христово васкрснуће.¹³⁸

¹³⁶ *Тимарион*, 32-35.

¹³⁷ *Исто*, 34-37.

¹³⁸ Baldwin, *Timarion*, 26.

Знамо да је Тимарион хришћанин јер сам каже да је повод његовог путовања био пообожан и свет, а потом видимо Тимариона како одаје пошту Светом Димитрију приликом свечаности. Међутим, описујући славу свеца, Тимарион упоредно описује и свечаност коју назива Деметрија. Ове Деметрије су исто што и код Атињана Панатенеје и Панјоније код Милећана. Тако су овде супротстављене прославе хришћанских и паганских свечаности.¹³⁹

Још једно мешање паганских и хришћанских елемената видимо приликом Тимарионовог распитивања за судије. Тимарион је забринут како ће пагани судити њему који је Галилејац, тј. хришћанин. На то му Теодор из Смирне одговара да не брине, да су судије праведне и да су због тога изабране на своја места. Судије не интересују верске разлике и свако може да исповеда веру по жељи. Али, како се хришћанство проширило, један судија је хришћанин, а то је цар иконоборац, Теофило.¹⁴⁰ Акрополит је замерио постављање паганских судија изнад оних за које је Христ умро, што је и разумљиво јер хришћанска доктрина није предвиђала спасење незнабожаца.¹⁴¹ Овде видимо да су двојица судија пагани, а један хришћанин, па су пагани у већини. Ту је и употреба спорног термина, Галилејац, као и податак да је у Хаду дозвољена слобода вероисповести.¹⁴²

Док Тимарион чека да се врати у свет живих, он своје време користи да истражује Хад. Тако шетајући он проналази групу филозофа и ретора. Међутим, питање које се намеће јесте, ако је Тимарион био тако побожан како је истакао на почетку, зашто није потражио свеце у Хаду. Аутор нигде не помиње Бога и његову улогу, као и зашто се он није нашао међу судијама.¹⁴³

Могуће да је Акрополита највише разбеснела алузија на Христово васкрснуће, која се у тексту јавља на неколико места. Када Тимарион исприча свом учитељу како је доспео у Хад и моли га да му помогне, Теодор из Смирне одговара: „Хајде, не очајавај, добри мој, помоћи ћу колико год могу и с поуздањем тврдим да ћеш у *други живот бити враћен и*

¹³⁹ Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, 279-280.

¹⁴⁰ *Тимарион*, 94-95, 98-99.

¹⁴¹ Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, 281.

¹⁴² Baldwin, *Timarion*, 26.

¹⁴³ Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*. 281; 283.

поново оживети како желеш.“¹⁴⁴ Следећи пут када се слична и још јаснија алузија јавља јесте на расстанку учитеља и ученика, када поново Теодор из Смирне каже: „Устај, драги Тимарионе, и настави свој повратак у живот, јер одавно нису оживели неког мртвог.“¹⁴⁵

Акрополит је био образована особа и познавао је античку литературу, сигурно у истој мери као аутор *Тимариона* којег толико критикује. Акрополит није показао непријатељство према античкој култури, као што је показао када је тражио прикладна поређења да би оспорио аутора *Тимариона*. Он каже да је аутор *Тимариона* надмашио чак и озлоглашене Маргита и Кориба, два лика из античке књижевности. Маргит је главни лик једног комичног дела које је сачувано у фрагментима, а приписује се Хомеру и служио је као архетип у антици, као и Кориб, који је био пример незнања и глупости.¹⁴⁶

Модерни читалац би се запитао колико је било других који су делили Акрополитово виђење *Тимариона*. Да ли је поменуто дело било предмет дискусије у XIV веку није нигде забележено. Обзиром да је текст дела сачуван у једном рукопису, може ли се то протумачити да је сатира била подвргнута спаљивању, као дело које је забрањено, а тајно копирано и дистрибуирано? Како год било, ово Акрополитово писмо се користи као помоћ у датирању *Тимариона*.¹⁴⁷

¹⁴⁴ *Тимарион*, 94-95.

¹⁴⁵ *Исто*, 130-131.

¹⁴⁶ Merino Castrillo, *La carta*, 168.

¹⁴⁷ Baldwin, *Timarion*, 27.

2. Мазарисово путовање

Сатира *Мазарис* се обично сматра важним извором за период владавине Манојла II и историју Цариграда и Пелопонеза у том периоду. Већина научника сматра да даје велики допринос као историјски извор, а неки су је оценили као „фасцинантну“ и „изузетну“. Дело пружа значајне податке о администрацији државе, као и о просопографским детаљима о каријерама истакнутих људи у XV веку. Међутим, посматрајући ово дело из књижевног угла, углавном се сматра да нема већи књижевни значај. Неповољна критика почела је са Тозером, а наставила се са Крумбахером, који је рекао да је *Мазарис* до сада најгора позната имитација Лукијана, а неки су дело окарактерисали као поему. Модерни истраживачи *Мазариса* углавном пореде са *Тимарионом*, у неким случајевима истичући да се *Мазарис* и не може сматрати сатиром.¹⁴⁸

Текст *Мазариса* је сачуван у три рукописа.¹⁴⁹ Париски рукопис је пронађен отприлике у исто време када и текст *Тимариона*, дакле почетком XIX века, када је пребачен из ватиканске у париску библиотеку. Правећи каталог пристиглих текстова, Хазе је већу пажњу посветио *Тимариону*, којег је и објавио са коментарима. Истовремено, Хазе је приметио и текст *Мазариса*, којег је Наполеонов секретар анализирао уз прикладне коментаре. Текст *Мазариса* је први пут објавио Боасонад 1831. године, у Паризу, у трећем издању његовог дела *Anecdota Graeca*. Према истом рукопису, немачки научник Елисен је објавио текст 1860. године у преводу на немачки језик са коментарима, заједно са *Тимарионом*.¹⁵⁰ Мазарисову посвету која се налази на крају Берлинског рукописа, који нису користили Боасонад и Елисен, објавио је Треу 1892. године.¹⁵¹ Текст је преведен на руски језик и објавила га је Соколова 1958. године. Дело је преведено на енглески и објављено у оквиру серије Barry L., Share M. Y., Smithies A. Westernik, Seminar Classics 609, Arethusa Monographs, State University of New York at Buffalo, 1975. године.¹⁵² Према овом енглеском издању, настао је и српски превод који је начинила Данијела Јевтић 2004. године.

¹⁴⁸ Baldwin, *The „Mazaris“*, 347, Garland, *Mazaris's Journey*, 183.

¹⁴⁹ *Mazaris*, 12.

¹⁵⁰ Tozer, *Byzantine Satire*, 234-235.

¹⁵¹ *Mazaris' Journey*, xxxii; Baldwin, *The „Mazaris“*, 346.

¹⁵² *Mazaris*, 13.

Већ је речено да је текст Мазариса сачуван у три рукописа. У Париском рукопису су избледела три наслова и тешка су за читање: Мазарисов сан након повратка на земљу, Олоболово писмо Кир Нићифору Малаки и Одговор Малаке Олоболу. Користећи Хазеове белешке, Боасонад је допунио ове наслове, чији су називи потврђени на основу друга два рукописа. Берлински рукопис садржи посвету деспоту Теодору. Вероватно се ради о дорађеној верзији оригинала која је поклоњена деспоту Теодору или самом цару. Овај рукопис садржи и попис разних лекова, као и нека астрономска и астролошка дела. Римски рукопис је потекао од Париског рукописа, и у односу на њега не садржи значајне разлике.¹⁵³

2.1. Датирање и ауторство

У односу на Тимариона, истраживачи су имали мање проблема приликом датирања текста и одређивања аутора.

Што се тиче датирања, истраживачи се слажу да је текст настао почетком XV века, а тачна временска одредница одређена је анализом текста. Најпре треба рећи да се текст Мазариса састоји из два дела која су настала у различито време под различитим околностима и слабо су повезани један са другим. Први део текста представља сусрет Мазариса и његовог пријатеља Олобола у Хаду, који се упуштају у разговор. Кроз овај разговор Мазарис исмева одређене чланове двора који су живи или су недавно преминули. Други део текста представља пороке становника Пелопонеза, где се Мазарис преселио након повратка у свет живих.¹⁵⁴

На самом почетку дијалога, Мазарис описује кугу која је погодила Цариград 1414. године, од које је и Мазарис оболео. Он каже: „И нека нико не сумња у моје речи о догађајима из јануара, седмога овог индикта.“¹⁵⁵ Индикт је хронолошка одредница, циклус од петнаест година, уз помоћ које су Византинци рачунали време. Дакле Мазарис се разболео у јануару 1414. године и претпоставља се да је тада почео са писањем.¹⁵⁶ На основу онога што сазнајемо из даљег текста, сматра се да је први део сатире, Мазарисов

¹⁵³ *Mazaris*, 12.

¹⁵⁴ *Mazaris' Journey*, vii

¹⁵⁵ *Mazaris*, 16-19.

¹⁵⁶ *Mazaris' Journey*, viii

силазак у Хад, написан до краја јула исте године. То се претпоставља на основу другог дела сатире, Мазарисовог сна, у коме разговара са Олоболом и у којем приповеда о свом животу на Пелопонезу. У једном тренутку он каже да се преселио на Пелопонез „ево има већ четрнаест месеци.“¹⁵⁷ Следећа временска одредница која се појављује јесте писмо које Мазарис пише Олоболу, а које је датирано 21. септембра 1415. године. Како су сан и писмо уско повезани, долазимо до закључка да је Мазарис напустио Цариград почетком јула 1414. године, тј. четрнаест месеци пре настанка писма. Вероватно је први део текста и настао док је Мазарис још увек боравио у престоници, јер су исмејани ликови углавном чланови царског двора. Свакако, први део сатире је завршен пре краја августа 1414. године.¹⁵⁸

Поред Мазарисовог писма Олоболу, на крају другог дела текста, имамо још два писма, једно које Олобол пише Малаки и које је написано 16. октобра 1415. године, и Малакин одговор Олоболу од 21. октобра 1415. године.¹⁵⁹ Стога се закључује да је дело настало између јануара 1414. године и октобра 1415. године.

Није познато зашто се Мазарис одлучио да напише ово дело. Могуће да се одлучио на овај подухват након што је прележао болест у јануару 1414. године. Сигуран да ће ускоро напустити престоницу и започети нови живот на Пелопонезу, можда је желео да себи да одушка исмевајући чланове царског двора. Могуће је да се надао да ће неко са двора деспота Теодора, ко познаје исмејане личности, наћи да је Мазарисова приповест занимљива. Аутор вероватно није имао намеру да напише други део текста, али после проведених четрнаест месеци на Пелопонезу, Мазарис се одлучио за наставак, који је имао за циљ да покаже деспотовом двору пороке домаћег становништва и да осуди побуну локалних старешина. Можда је први део сатире наишао на добар пријем, па је аутор био охрабрен да напише наставак.¹⁶⁰

Питање које научници постављају јесте да ли је ово дело наручио неки одређени патрон, и у том случају, да ли тај патрон може бити цар Манојло или његов син, морејски деспот Теодор. Посвета на крају дела, сачувана само у Берлинском рукопису, упућена је

¹⁵⁷ *Mazaris*, 82-83.

¹⁵⁸ *Mazaris' Journey*, viii

¹⁵⁹ *Исто*, xiii

¹⁶⁰ *Исто*, xix

деспоту Теодору. Овај рукопис је најбоље стилски сређен за презентацију, вероватно за патрона који је наручио дело, што указује на деспота Теодора. Ипак, не мора да значи да је деспот наручио цело дело, већ само један део. Како је често боравио у Цариграду, могуће да је чуо за Мазариса и дело му се допало, па је можда наручио један део текста који је настао на Пелопонезу. У време настанка другог дела текста, цар је у посети на Пелопонезу, што води закључку да је текст настао са циљем да забави цара и друге званичнике двора. Било да је деспот наручио један део текста или не, свакако је затражио копију, коју је и добио са посветом.¹⁶¹

Што се тиче ауторства, Мазарис се сматра аутором сатире. Да бисмо о њему сазнали нешто више, морамо се ослонити на податке из самог дела и њиховим смештањем у историјски контекст. Мазарис је вероватно, као и његов пријатељ Олобол, био упознат са царским двором пре 1399. године, када је остао на Лемносу и пропустио прилику да прати цара Манојла на путовању на запад. У тексту Мазарис наводи да га је тако Олобол наговорио, јер је био љубоморан и сматрао је Мазариса ривалом. Док је Мазарис боравио на Лемносу, био је суочен са избором да ли да прати Манојловог братанца и савладара, Јована VII, до Солуна или да остане. Мазарис је одлучио да остане лојалан Манојлу и није отишао са Јованом. Последица ове одлуке било је то што су они који су отишли са Јованом (Каранцис, Тарханиот) били богато награђени за неверност цару, а Мазарис је оптужен за проневеру и пао у немилост. Највероватније да је Мазарис ову одлуку донео некад у периоду између јуна и октобра 1403. године, јер је у то време Манојло, по повратку са путовања, протерао Јована на Лезбос и одбио да му преда обећану апанажу над Солуном, који се од фебруара 1403. године налази под опсадом турског султана Сулејмана. Јован није хтео да се покори, и са својим тастом, гоподарем Лезбоса, Франческом Гатилузиом је кренуо на Солун. Детаљи нису познати, али је цела ствар решена крајем 1403. године када је цар послао Димитрија Ласкариса Леонтариса да преузме Солун од Турака и преда град Јовану. Ово објашњава зашто су Јованове присталице биле богато награђене. Са друге стране, Мазарис је вероватно обављао

¹⁶¹ Garland, *Mazaris's Journey*, 202-205.

канцеларијске послове на Лезбосу у време Манојловог путовања, па је могуће да су се наводне неправилности у његовом послу догодиле у ово време.¹⁶²

Мазарис у тексту наводи да су оптужбе подигнуте против њега лажне и да је он жртва завере, на шта Олобол коментарише корумпирани судски систем, што се огледа у именима судија које наводи Олобол. Можда Мазариса не можемо у потпуности ослободити кривице. Он истиче да су све муке за њега почеле када се оженио, што је сумњиво и можда нам наговештава да је наш јунак заиста начинио мању проневеру да би омогућио свој жени живот на какав је навикла пре удаје. Свакако, осуда која је ишла уз оптужбу за проневеру, довела је до тога да је Мазарис протеран са двора на понижавајући начин и исмејан у јавности. Чак се и у време писања сатире цар сећао Мазарисових злочина и користио га за пример када је желео да заплаши друге дворјане.¹⁶³ Иако је Мазарис протеран са двора, он је и даље добро обавештен о администрацији и другим стварима које се дешавају. То ћемо видети кроз разговор са Олоболом и људима које среће приликом давања извештаја о њиховим члановима породице и пријатељима.¹⁶⁴

О Мазарисовом приватном животу сазнајемо из његовог приповедања. Знамо да је био ожењен, имао је деце, али не знамо колико; такође наводи да је и изгубио више од једног детета. Био је болестан од артритиса¹⁶⁵, као и од неколико болести, а преживео је епидемију из јануара 1414. године. Како је осиромашео и изгубио наду да ће се помирити са царем, вероватно је почетком јула 1414. године напустио Цариград у потрази за новим животом. Преселио се на Пелопонез са својом породицом. Вероватно се надао да ће бити запажен на двору деспота Теодора ако се буде држао истакнутог племића Николе Евдемона. Међутим, после четрнаест месеци проведених на Пелопонезу, био је у стању горем него икад, па је размишљао да се пресели на Крит или Кефалонију. Ипак, изгледа да је некад касније задобио наклоност деспота, коме је послао копију свог завршеног дела.¹⁶⁶

Како је име Мазарис ретко, Ламброс је у покушају да индетификује аутора, предложио да се ради о човеку по имену Мазарис који је копирао Cod. Paris. gr. 2958 (XIV

¹⁶² *Mazaris' Journey*, xvii-xviii

¹⁶³ *Исто*, xviii

¹⁶⁴ Garland, *Mazaris's Journey*, 190-191.

¹⁶⁵ Неколико пута је поменуто у тексту да Мазарис храмље, што је вероватно последица артритиса.

¹⁶⁶ *Mazaris' Journey*, xviii-xix

век) или о монаху Максиму Мазарису, чији су граматички канони познати из неколико рукописа, од којих већина потиче из XVI века. Крумбахер је сматрао да монах Максим не може бити аутор, јер је аутор сатире ожењен и има децу. Ова његова примедба је површна, јер је Мазарис могао да се замонаши и у каснијем животу. Ламброс је ишао даље у својој претпоставци, сматрајући да је Максим Мазарис заправо Манојло Мазарис, аутор легенде о Светој Ирени. Ова претпоставка је убедљива, нарочито ако знамо да је у византијској цркви постојао обичај да име монаха почиње истим словом као и име које је добио на рођењу. То би значило да је Манојло Мазарис у каснијем животу постао монах Максим. Покушај Ламброса да унутрашњом анализом религијских канона које је саставио човек по имену Мазарис из XV века одреди време настанка овог канона, много је мање убедљив, као и његова тврдња да тај човек показује исти став према околном свету и исту горчину и иронију као и аутор сатире *Мазарис*. Ипак, није искључена могућност да се ради о једном човеку.¹⁶⁷

Теохаридис је идентификовао аутора сатире са Јованом Мазарисом, који је 1419/1420. године био сакеларије у цркви Светог Мине у Солуну. Ова претпоставка се чини мало вероватном, јер тешко да је аутор за кратко време боравка на Пелопонезу успео да добије тако висок ранг за кратко време. Забележен је још један Јован Мазарис, монах који је био жив 1357. године, а он може бити отац нашег аутора сатире.¹⁶⁸

Болдвин је приметио да *Мазарис* ипак може бити анонимно дело. Мазарис може бити само име које је дато аутору због своје реткости и игре речи које омогућава његова употреба.¹⁶⁹ Анализирајући *Мазариса*, Линда Гарланд се запитала да ли су дотадашњи научници били толико наивни да претпоставе да је дело написао човек по имену Мазарис. Она сматра да је потребно узети у разматрање теорију да је лик Мазариса у потпуности измишљен. Као први корак у томе, треба узети у обзир могуће игре речи које нуди име Мазарис. Гарландова сматра да је ово виђење ауторства остало неистражено због углавном неповољног мишљења о самом делу. По њеном мишљењу, треба размотрити и

¹⁶⁷ *Mazaris' Journey*, xx; *Mazaris* 11-12.

¹⁶⁸ *Исто*, xx-xxi

¹⁶⁹ Baldwin, *The „Mazaris“*, 349.

опцију да су и Олобол и Падијат измишљени ликови, или да њихове каријере нису ишле током који је описао Мазарис.¹⁷⁰

2.2. Манојло Олобол

Мазарисов саговорник у Хаду је његов пријатељ Манојло Олобол. Као и Мазарисовом случају, потребно је комбиновати податке из самог дела и историјске догађаје да бисмо добили слику Олоболове личности. По Мазарису, Олобол је био скромног порекла и успео је да добије службу на двору 1395. године, а можда и раније. Одрекао се лекарске праксе да би радио за цара Манојла II као лекар, ретор и помоћник секретара (подсекретар). Ускоро је постао царев миљеник и ушао у најужи круг људи блиских цару. Пратио је цара на његовом путовању на Запад (1399-1403), а у Италији га је цар прогласио за доживотног секретара. Олобол се надао да ће ускоро постати велики логотет, али је ускоро по повратку из Европе пао у немилост. Наиме, постао је учесник љубавне афере што је за последицу имало занемаривање царских дужности. Због тога је цар поставио Филоматеја као његовог ривала. Олобол је покушао да уклони Филоматеја са двора, али се то показало неуспешно. На то је Олобол пао у депресију и умро сломљена срца. Али изгледа да је до краја држао царски печат и важне документе код себе, све до своје смрти.¹⁷¹

Олоболов пад у немилост код цара и смрт која је уследила, може се датовати непосредно пре него што је Мазарис почео писање свог дела. Мазарис пита Олобола где су му хаљине које му је цар недавно даровао, на шта Олобол да је одговор да су га снашле четири несреће које су га водиле у болну и страшну болест, а потом и у смрт. Можда је Олобола напала иста болест као и Мазариса у јануару 1414. године, од које је на крају преминуо. У том случају, Олобол је морао бити члан царског двора од 1395. године до јануара 1414. године, или мало пре тога.¹⁷²

Поред појављивања у Мазарисовој сатири, Манојло Олобол је познат по преписци са Јосифом Бријенијем. У тренутку писања писма, Олобол се налази у Солуну, а Бријеније

¹⁷⁰ Garland, *Mazaris's Journey*, 189; 195

¹⁷¹ *Mazaris' Journey*, xv-xvi

¹⁷² *Исто*, xvi

назива Олобола лекарем, ретором и филозофом. Пошто се у писму не помиње Олоболов положај на двору, сматра се да је написано пре 1400. године, јер је то најкасније када је Олобол могао да постане пуноправни царев секретар. Бријеније пише и да Константинопољ ужива у великом миру, што се вероватно односи на период између 1402. године и 1410. година.¹⁷³ Такође, Бријеније пише и да цар у то време није у Цариграду. То не мора да значи да је цар у то време на свом путовњу по Западу, већ се може и протумачити да је цар у Солуну, где је дошао да постави свог сина Андроника за деспота града након смрти Јована VII у септембру 1408. године. Једино познато путовање на које је цар ишао између 1403. године и 1414. године јесте путовање на Пелопонез у лето 1408. године. Цар је желео да се увери да је његов син преузео власт као деспот Мореје без проблема. Могуће је да је у то време стигла вест о смрти Јована VII, па је цар продужио у Солун где је поставио сина Андроника за новог деспота града. А Олобол, као царев секретар, пратио је свог господара на путу.¹⁷⁴ Стога се може закључити да је поменуто Бријенијево писмо могло настати и 1408. године, када су и Олобол и цар у једном тренутку били у Солуну.

2.3. Мазарисов пут у Хад или Разговор с мртвима о званичницима са царског двора

Мазарисово приповедање почиње описом куге која је задесила Цариград 1414. године.¹⁷⁵ И Мазарис је био погођен болешћу: „Двадесет један дан нападала је моје измучено тело као олуја, час непрекидном температуром, час дрхтавицама, час мрачним вртоглавицама, одузмањем удова и другим наизменичним боловима...“¹⁷⁶ Иако је на кратко оздравио, болест се вратила и до самог Хада одгурнула Мазариса. Али пре него што је почео говорити о догађајима у Хаду, најпре се осврнуо на догађаје за време живота на земљи. Док је још био болестан, нико од пријатеља и рођака му није могао доћи у посету, јер су и они били болесни. Болест му је донела само птице злослутнице- чавке,

¹⁷³ Године 1402. је Тимур Ленка (Тамерлан) поразио Турке код Ангоре, што је довело до прекида турске опсаде Цариграда. А 1410. године је дошло до сукоба тирских принчева Мусе и Сулејмана, који је био византијски савезник. Муса је поразио Сулејмана, и 1411. године поново опсео Цариград.- *Mazaris' Journey* xvii;xxv

¹⁷⁴ *Mazaris' Journey*, xvi-xvii

¹⁷⁵ *Mazaris*, 16-17;117.

¹⁷⁶ *Исто*, 16-17.

вране и гавранове. Чак ни лекари, које назива „људоморцима“, му нису дошли у посту.¹⁷⁷ У Мазарисово време лекари су били стална мета поруге, па се могу срести потцењивачки и увредљиви изрази усмерени против лекара. Лекари се називају крвницима или разбојницима, што је било уобичајено.¹⁷⁸

Како су се птице приказивале Мазарису, најављивале су његову смрт и тражиле да му растргну удове. На крају су га птице и одвеле до Хада. „Пошто су чавке и вране о мени изгласале а гавранови ми, драги Боже, досудили овај трновити пут у Хад препун ужаса, сутрадан у сну бејаш отет, не знам ни од кога ни како, нити се сећам да л' бејаш го или увијен у покров.“¹⁷⁹ Када је стигао, видео је велику и дубоку долину испуњену многим људима, ни младим ни старим, већ једног истог узраста, само су се разликовале карактеристике лица као и код људи на земљи. Сви су заједно стајали, само су неки имали модрице, као и Мазарис, што је значило да су „окупани многим греховима“.¹⁸⁰ Модрице као обележје претходних грехова срећу се код неколико античких писаца. Чини се да је Мазарис ово обележје преузео од Лукијана, који у свом делу *Тиранин* наводи да злочини које човек почини постају невидљиви убоди на души, али се манифестују на човеком телу после смрти.¹⁸¹

У маси људи приметио је једног човека, покривеног модрицама, са орловским носем, који је дотрчао ка Мазарису и почео да се распитује који су од његових бивших колега и даље у служби на двору и који су и даље у милости. Био је веома нестрпљив да чује новости. Дочекао је Мазариса са осмехом, ословио га именом и упитао га шта он ради у Хаду када му још није време. Потом је Мазарису дао савет да се врати у живот, јер у Хаду никоме није потребан тако сиромашан, неугледан и богаљ. Када се врати у живот, треба да се пресели на Пелопонез и да ужива у тамошњим благодетима, пре свега у храни и пићу. Потом треба да нађе најмудријег и најдубокоумнијег човека, Евдемона, који је такође богат и моћан. Затим треба да се држи Евдемона и да ради како му се каже, да би се

¹⁷⁷ *Mazaris*, 16-19.

¹⁷⁸ *Исто*, 117-118.

¹⁷⁹ *Исто*, 19.

¹⁸⁰ *Исто*, 20-21.

¹⁸¹ Tozer, *Byzantine Satire*, 259.

обогатио. Када се сам обогати, онда ће моћи слободно да дође у Хад, а не као уљез, што је сада.¹⁸²

Најпре се сматрало да је поменути Евдемон месазон који се помиње 1446. године. Међутим, Мазарис је своје дело писао 1414-1415. године што значи да се не ради о њему. Утврђено је да се ради о његовом оцу Николи Евдемон Јовану, који је био морејски племић и амбасадор цара Манојла II у Венецији почетком 1416. године, а потом и на сабору у Констанци 1416-1417. године. Поново је путовао у Италију 1419-1420. године са задатком да пронађе супруге за царевог сина Теодора и Јована. Потом је наставио преговоре са Венецијом у име деспота Теодора 1422. године, а умро је следеће 1423. године.¹⁸³

Када је Мазарис чуо да ће оживети и поново умрети, осетио се разраганим, па је упитао свог саговорника: „Да ниси ти онај Олобол, најбољи секретар великог и најчеститијег цара¹⁸⁴, најближи мој друг, страшни говорник Константинова града, најбољи лекар, коме онај миртаит Андроник једном пророчки рече „Сигурно ћеш постати логотет?“¹⁸⁵

Када је добио потврдан одговор, Мазарис се зачудио изгледу свог пријатеља који је пропао, прекривен модрицама, без сјајних, свилених и белих хаљина које му је недавно дао цар. На ово Мазарисово опажање, Олобол „се угризе за усну и поче сузе да рони“. Сели су под сенку ловора и Олобол је почео да приповеда своју причу. Олобола је преварио неки племић по имену Цамблак Каваларије,¹⁸⁶ а потом је постао секретар на двору. Због дужности на двору морао је да напусти лекарску праксу. Био је спречен да настави лечење болесника од којих је многе могао спасити смрти, јер поједини лекари не познају ни грчка слова, а камоли Хипократа и Галена, па лекарску дужност не обављају савесно и стога многе честите душе бацају у Хад. Цар га је одмах приметио и користио као искусног лекара, као изванредног ретора и поставио га је као подсекретара Падијату.

¹⁸² *Mazaris*, 20-23.

¹⁸³ *Mazaris' Journey*, 101; Trapp, *Zur Identifizierung*, 97.

¹⁸⁴ Мисли се на Манојла 2. У даљем тексту можемо видети бројне речи хвале које Мазарис има за цара, иако га је лишио службе.

¹⁸⁵ *Mazaris*, 24-25.

¹⁸⁶ Није јасно да ли се ради о породичном презимену или звању- *Mazaris*, 120.

Ускоро је постао омиљен и поштован, и од царске породице и од грађана. Задобио је царско поверење и постао његов миљеник и део круга најближих цару. Пратио је цара на његовом путовању до Британије и Француске. Ускоро је Падијат постао омражен и некористан, док је Олобол једини био овлашћен да слуша и пише о поверљивим питањима. Постао је секретар и саветник за јавне и тајне послове. Чак би постатао и велики логотет једног дана, да није било његовог супарника, са поломљеном кључном кости, Филоматеја.¹⁸⁷

Поменути Падијат још увек није идентификован. Предложено је неколико имена који је се појављују у изворима и могу се односити на поменути личност. Године 1357. помињу се два монаха Кирикос и Михаило Падијат; затим 1330. године помиње се Теодор Падијат (преминуо) и вероватно два његова сина Георгије Падијат и Јован Ласкарис; и 1429. године помиње се Андроник Ласкарис Падијат. Треу је сматрао да овај Андроник може бити Падијатов син који се помиње касније у делу, док је Трап сматрао да је овај Андроник син записничара Константина Падијата из 15 века.¹⁸⁸ Мазарис наводи у једном тренутку да је Падијат служио цара у Константинопољу, Солуну, Анатолији и Лемносу.¹⁸⁹ Уколико је ово тачно, Падијат је могао служити Манојла пре него што је постао цар. Могао је бити са Манојлом у Солуну у периоду 1382-1387. године, затим на Лемносу у време Манојловог прогонства 1387-1390. године, при чему овај боравак на Лемносу нема везе са оним који се касније помиње у делу. Такође, Падијат је могао бити уз Манојла током његовог вазалства султану Бајазиту у Малој Азији 1391. године.¹⁹⁰

Филоматеј се идентификује као секретар Филоматеј Анђео који је био на тој функцији од 1414. године до 1435. године. Забележен је као посланик код турског султана у више наврата. Како пресноси Сфранцес, у јуну 1422. године, заједно са Димитријем Кантакузином и Матејом Ласкарисом, био у посланству код султана Мурата након чега су ухапшени. Трап наводи и листу имена под којима се још помиње: Димитрије Анђео Филоматеј, Анђео Филоматеј, секретар Анђео, Анђео и под надимком Клеида. Клеида

¹⁸⁷ *Mazaris*, 24-29.

¹⁸⁸ *Mazaris' Journey*, 101-102; Трап, *Zur Identifizierung*, 98.

¹⁸⁹ *Mazaris*, 46-47.

¹⁹⁰ *Mazaris' Journey*, 106.

значи кључна кост, али није познато да ли је Филоматеј заиста имао сломљену кључну кост.¹⁹¹

Након кратке паузе, у којој је рекао Мазарису да никоме не прича оно што ће чути, Олобол наставља своју причу. Каже како је планирао да се обогати, сагради велелепне куће и ожени жену племенита рода. Међутим, задесиле су га четири несреће од којих је тешко оболео и на крају умро. На ове Олоболове речи, и Мазарис се расплакао, па је рекао свом саговорнику да се надао да је живот у Хаду бољи, али видевши сада да су прилике исте као и на земљи, боље му је да се врати и животари на земљи, и оде на Пелопонез како му је саветовао. Али, прво би хтео да чује о те четири несреће које су задесиле Олобола. Олобол ипак не жели да одмах све исприча Мазарису, плашећи се да неко не чује. Највише се плаши Плутона и Персефоне, који му могу забранити да пије Летину воду и тако онемогуће да заборави све из претходног живота.¹⁹²

Даљи разговор је два пријатеља одвео на тему судија и суђења. Олобол истиче да судије у Хаду суде „праведно, нелицемерно и неподмитљиво, не раде за против- усугу, ни улагивање ни мито на њих не утиче. Нису им потребни ни сведоци ни тужиоци ни докази, ни побијања, ни било какви писмени документи. Све како је учињено пред онима који су згрешили непосредно износе. Затим, ниједном човеку се не суди за преступе које је други учинио, већ свако за своје одговара. У животу се, пријатељу, сасвим другачије суди. Заносе се примањем услуга и улагивањем, примају мито са обе стране, јер када је правда изгубљена, право је на страни оних који пружају више, или боље речено оних веома моћних и богатих.“¹⁹³

После много наваљивања и молби, Олобол је одлучио да испуни Мазарису жељу и да му исприча о четири несреће које су га снашле, али најпре му је рекао имена четворице судија у Хаду. То су Винопија, Немирко, Узло Усидрени и Туњави.¹⁹⁴ У именима судија се крије игра речи, а права имена судија је открио Теохаридис. Ради се о општим судијама

¹⁹¹ *Mazaris' Journey*, 105-106; Trapp, *Zur Identifizierung*, 98-99.

¹⁹² *Mazaris*, 28-33.

¹⁹³ *Исто*, 32-33.

¹⁹⁴ *Исто*, 34-35.

највишег суда у Константинопољу. Двојица су свештена лица, а двојица световна: Факрас, Гемистос¹⁹⁵, митрополит Анкире и Јован Сиропулос.¹⁹⁶

Потом је уследила прича о четири несреће. Прва несрећа га је задесила након што се цар вратио из Италије и Британије у Цариград. Како је почео раскалашно да живи, није могао да мирује и настави да извршава царске заповести као раније. За око му је запала његова стара љубав, једна монахиња која је имала хиљаду љубавника. Потпуно њоме опчињен, проводио је дани и ноћи са њом, а дворске дужности је запустио. Због тога је цар на његово место поставио поменутог Филоматеја. Иако се Олобол трудио да протера Филоматеја са двора, није му успело. Зато је осећао незадовољство и љутњу који су га довели пре времена до Хада.¹⁹⁷

Друга несрећа га је задесила убрзо након прве. Олобол је проводио доста времена са браћом Натрулић, који су доста времена проводили са царем и цар је само њих слушао, у нади да ће му помоћи да поврати положај на двору и протерати противника. Међутим, управо га је један од ове браће преварио. Будући да је водио порекло од вероломног рода, није му било странно да од многих људи присваја имања. После много труда и наговарања, успео је да наведе Олобола да га прогласи за управника читавог његовог имања.¹⁹⁸

Говорећи о браћи Натрулић аутор је имао на уму игру речи и пародију на име манастира Ксантопул. Трап сматра да се највероватније иза овог имена крију две особе, патријарх Калист Други и монах Игњат Ксантопул. Њихово колективно спомињање одговара и историјским чињеницама јер је познато да су преписивали заједно рукописе.¹⁹⁹ По мишљењу научника Леонерца и Теохаридиса ради се о игуману манастира Ксантопул, Макарију, који је био преобраћени Јеврејин и служио је као управник у име цара Манојла II 1425. године, заједно са Јосифом, монахом манастира Харсијанит и Георгијем Сфранцесом. Макарије и Јосиф се поново заједно појављују 1431. године као саветници Јована VIII. Да се заиста ради о Макарију наговештава и Мазарис, алудирајућу на његово

¹⁹⁵ Иако су неки сматрали да се ради о Гемисту Плитону, то не може бити случај, јер је он протеран на Мистру 1410. године.- Baldwin, *The „Mazaris“*, 353.

¹⁹⁶ *Mazaris*, 122-123.

¹⁹⁷ *Исто*, 34-37.

¹⁹⁸ *Исто*, 36-39.

¹⁹⁹ Трап, *Zur Identifizierung*, 99.

јеврејско порекло. Помиње се и у другим текстовима који потврђују његов утицај на цара и његове финансијске способности.²⁰⁰

Трећа несрећа га је задесила док је био погођен страшном болешћу. Његов сестрић Злоалексије је кришом ушао у кућу и покрао скоро читаво покућство. Четврта несрећа је некако произашла из треће. Када је цар чуо од „крвника-лекара“ да Олоболу нема спаса, уплашио се да Олоболов сестрић не украде и хрисовуље и декрете, неке који су већ били потписани црвеним мастилом, као и кутију где је држао записе о свему. Стога је цар послао неког да покупи све те списе. Олобол се нашао увређен што је на такав начин остао без списка, па каже да би му лакше било да их је његов сестрић украо или да их је он спалио, него овако је омогућио његовом противнику да постане добар секретар.²⁰¹

Овде Мазарис улази у малу расправу са Олоболом и пита га како је он постао добар секретар. Олобол објашњава да га је подучавао Падијат, „наклапач и фолирант, незахвалник дрски, који је великом нашем цару говорио једно а записивао друго, због личне користи.“ Док су тако разговарали, из грма иза њих искочи управо Падијат, са тољагом у руци. Потом настаје расправа између Падијата и Олобола. Олобол замољава Падијата да никоме не исприча то што је чуо, нарочито не Плутону и Персефони. Падијат одговара да неће, али да припази да се Мазарис не излане становницима царског двора. Овде Олобол одговара да се више плаши Падијата и његовог језика, и његовог могућег понашања у Хаду на основу оног из горњег живота. Падијат креће да прекорева Олобола да је неправедно напао свог супарника Филоматеја, којег је цар ценио из више разлога, а највише јер је Филоматејев деда избавио самог цара из затвора. Уз то је Филоматеј млађи, паметнији, здравији, креће се у највишим круговима, зна све тајне, вичан је руковању оружјем и лову, а цео дан и ноћ проводи на двору, није му потребан помоћник. Стога би Олобол требао да се стиди.²⁰² Цар Јован V и његови синови Манојло и Теодор су негде у јуну 1379. године побегли из затвора у који их је бацио царев најстарији син Андроник IV.

²⁰⁰ *Mazaris' Journey*, 104.

²⁰¹ *Mazaris*, 38-41.

²⁰² *Исто*, 40-45.

Филоматејев деда је продао или дао у закуп своју кућу и помогао цару и његовим синовима да побегну.²⁰³

Падијат наводи како се Олобол неосновано жали на свог противника, који је с правом постављен за његовог заменика. Цар је у више наврата тражио Олобола, али га је ретко налазио. Због тога су многи послови остали незавршени и укинута, што је угрозило благостање државе. Олобол се није могао наћи на свом радном месту, јер је у пола дана и пола ноћи одлазио код монахиње Подантије, и још се чуди што га је цар заменио. На то Олобол одговара да и када је напуштао своје радно место, увек је остављао заменика. стога именовање новог секретара није било основано.²⁰⁴

Помињући помоћнике које је остављао као своју замену, Мазарис помиње „живог леша Окимона“. Како је Трап показао, иза имена Окимос крије се особа под именом Василик. Постоје две особе са тим именом и нисмо сигурни о којој је тачно реч у тексту. Један се јавља у повељама 1390. године и 1406. године и био је царски нотар, док се други јавља 1397. године као геометар и 1410. као егзарх.²⁰⁵

Мазарис је слушао ову расправу, па је покушао да помири две стране, пре него што Падијат удари Олобола, као што је пре учинио неком племићу из Трапезунта. Међутим, расправа није била готова, и Падијат казује да му је Олобол био противник и да није могао да издржи призор Олобола како пише и како га позивају сваки час, без обзира да ли је Падијат на двору или не. Због тога је Падијат био приморан да оде на Лемнос. Овде се Олобол надовезује и каже да то није био разлог због којег је побегао, већ се уплашио, сада већ покојног, мужа своје љубавнице, па је отрчао осврћући се у назад, као да му је неко за петам. Уз то, Олобол се окреће ка Мазарису и говори му да је Падијатов син заправо копице Рифа Халкеопула. На ово се Падијат стварно разбеснео, па је Олобола ударио оном тољагом по глави, толико јако да је Олобол почео да губи свест док му се крв сливала низ главу.²⁰⁶

²⁰³ *Mazaris' Journey*, 105-106.

²⁰⁴ *Mazaris*, 46-49.

²⁰⁵ Трап, *Zur Identifizierung*, 97-98.

²⁰⁶ *Mazaris*, 48- 53.

Под именом Рифа Халкеопула највероватније се крије Манојло Халкеопул, који се јавља у изворима 1400. године као свештеник. Како је Халкеопул мртав у време одвијања разговора, каснији чланови ове породице се не могу узети у разматрање као могући кандидати за идентификовање ове личности.²⁰⁷

Потом долази лекар Пепагомен²⁰⁸, који је изузетно способан, али је једном уместо лека умешао отров и дао га себи и помоћнику покојног секретара Јапета Евмаранта²⁰⁹. Пошто се побринуо за Олоболову рану, Пепагомен мало боље погледа Мазариса, па га упита зашто је тако пропао, зашто је тако сув, кривоног, блед, јадан, бедан и неугледан. Мазарис није имао одговора на та питања, али Пепагомен јесте. Лекар сматра да је Мазарис био непоколебљиво одан цару, упркос страхотама које је претрпео. Током боравка на Лемносу, Мазарис није био међу онима који су пратили царевог сестрића у Солун, и због тога га је оцрнио неки Хијанин, књиговођа, који је хиљаду злодела починио. Због оданости цару био је и жртва лукаво осмишљене завере Фокса, најискуснијег ревизора и пописничара имања. Да му се ово није десио, био би богат, славан и поштован, и још би обављао важне службе. Мазарис признаје да је све ово тачно, само није смео да призна.²¹⁰

На ово Папагомен изражава забринутост за своје синове, који се налазе на двору, и стрепа да им се не деси исто што и Мазарису. Обојица су хтела да иду на север и ступе у службу влашког војводе и обогате се као песник Среброљуб²¹¹, али их је ујак спречио. Млађи син Алусијан припада ужем кругу дворских достојанственика, а старији син Пепагомен припада листи осведочених убица, тј. лекара. Лекар Пепагомен има опаске за све колеге који окружују његове синове. На ово Мазарис одговара да ништа не брине,

²⁰⁷ *Mazaris' Journey*, 107-108; Трапп, *Zur Identifizierung*, 96.

²⁰⁸ У питању је лекар који је 1414. године већ био мртав. Написао је једно медицинско дело.- Трапп, *Zur Identifizierung*, 98.

²⁰⁹ Име Евмарант је настало од Авмарант, пошто облик Евмарант не постоји у византијском говору. Није познато због чега је дошло до ове промене, могуће је да је име потекло из коптског језика. Посведочена су две особе са овим именом. Највероватније се ради о Георгију Авмаранту, дворанину који се јавља у изворима 1390. године, а умро је пре 1414. године. Друга могућност је Николас Авмарант који се помиње 1389. године.- Трапп, *Zur Identifizierung*, 97; *Mazaris' Journey*, 108.

²¹⁰ *Mazaris*, 52-55.

²¹¹ Ради се о песнику Андреасу Аргиропулосу, који потиче са царског двора и помиње се да 1400. године боравио у Влашкој.- Трапп, *Zur Identifizierung*, 95.

његовим синовима се ништа неће десити све док су неожењени. И он док је био самац, био је славан, богат и поштован. Али одмах пошто се оженио, уследиле су невоље и због тога тако изгледа. Мазарис наставља о својим несрећама и каже да је „ у злосрећном животу искусио сиромаштво, уз њега и лош глас, протеривање, понижења, презирање, клеветања и тужакања, све могуће болести, и што је још горе, застрашивање и неумирљив гнев царев, излагање руглу час у градовима час на острвима, не мало пословних крахова, али и губитак деце и хиљаду других јада.“ Уз све то, несреће нису престале ни дан данс, јер цар кад жели неког да застраши користи Мазарисово име, уз име Меликназара Вулота, да да пример и наводи њихова злодела и подлости.²¹²

Према париском рукопису текста, Меликнасар и Вулот су две различите особе, а ако би биле једна особа, онда је Меликнасар надимак. Можда се ради о Димитрију Вулоту, царевом управнику имања, који је 1401. године поднео тужбу против манастира Светог Кипријана. Септембра 1404. године имао је наређење да поврати атоско имање од Турака. Могуће је да се ради о Манојлу Вулоту, писару који је рођен у Солуну, а живео у Цариграду. На крају, можда се ради о морејском судији Николи Вулоту.²¹³

Још док је Мазарис говорио, појавио се старац Антиох²¹⁴, познати женољубац. Он пита Мазариса шта ради жена у коју је већ одавно заљубљен, јер на њу мисли и дању и ноћу; да ли је и даље лепа и богата као пре, јер намерава да је ожени кад и она стигне у Хад. Ради се о жени по имену Анатолика, која држи велике винограде и несребично троши свој новац. Мазарис одговара да је њена лепота „увела као љиљан у пролеће“, а њено богатство је проћердао њен син Анатолиј. Такође прекоревач Антиоха што размишља о овој жени, уместо да је размишљао о ћеркама и сину. Уз то, син му ради као порезник у државној служби, још је лопов и стипса. Међутим, како син није прихватио исту службу као отац, већ се кренуо сакупљању пореза и одузимању имања, Антиох и не мари за њега. Потом се појављује музар коза Мелгуз, затим Јапет Потамије, па Клаудиот, Сир Вартоломеј де Алагаскос, који питају Мазариса шта се дешава са њиховим синовима и

²¹² *Mazaris*, 54-59.

²¹³ *Mazaris' Journey*, 110-111; Trapp, *Zur Identifizierung*, 96.

²¹⁴ Није познато да ли се ради о Олоболовом брату или зету, али вероватније да у питању зет. Он је отац сестрића Злоалексија, који је покрао Олобола. Путовао је са царем на запад.- *Mazaris*, 127-128.

познаницима на земљи и јесу ли задржали службе двору. Задњи је дошао Гујко, „на делу аспида права од којег и сам бих уједен.“²¹⁵

Потамије се идентификује као песник Теодор Потамије. Од његових дела сачувана је монодија о смрти цара Јована V 1391. године и писмо цара Манојла II уручено Потамију. Клаудиот, којег помиње и раније, био је кум Мазарисовог сина. Могуће је и да је Мазарис био кум Клаудиотовом сину, што би значило да је Мазарисово кумче поменути Етин (Хаса). Како је Етин преобраћеник из ислама, можда је Клаудиот стварно био субаша. Алагаскоса неки идентификују као члана Де Лангоско породице из Италије и као Вартоломеја који је 1401. године написао изјаву о привржености православној цркви. Неки пак сматрају да је презиме Алагаскос сложеница од де ала Гасконе, што би значило из Гаскоње.²¹⁶ Поменути Гујко се може односити на две особе поменуте око 1400. године. Један се звао Андреј, а други Алексије. Алексије је можда био лик из Мазарисовог дела јер за њега знамо да је био даљи рођак царске породице.²¹⁷

Алагаскос се распитивао да ли његов син још увек ради на пословима око соли или је само тумач за латински и грчки. По Мазарисовим речима, син му напредује на оба поља, само ће морати да полаже рачуну ревизору солане. Тај ревизор је Мисаил Мускаран, за којег ни Мазарис ни Алагаскос немају речи хвале. Мускаран је био на суђењу због цареве дрвене грађе отпремљене за Александрију. Он је сплеткарош и џепарош, огавни подлац, блудник, крадљивац одела, лажни астролог, не односи се искрено са пријатељима, користи се лукавством и преварама. Пошто се Мазарис враћа у живот, Алагаскос га замољава да упозори племенитог цара да не шаље овог Искарјота (одступника, издајника) подесту Галатије јер ће својим сплеткама препредењака и развратника нанети велике невоље царству.²¹⁸

Мисаил Мускаран је идентификован као Димитрије Скаран, коресподент Манојла II и Димитрија Кидона. Помиње се у различитим документима у периоду између 1388. године и 1410. године док је путовао у Венецију, на Крит и Кипар у вези са имањем Калоферос. Од тог тренутка па све до његове смрти 1426. године појављује се у Италији

²¹⁵ *Mazaris*, 58-65.

²¹⁶ *Mazaris' Journey*, 111-112; *Mazaris*, 129.

²¹⁷ Трапп, *Zur Identifizierung*, 96.

²¹⁸ *Mazaris*, 64-69.

као поклоник Свете Марије Анђеоске у Фиренци и као пријатељ Траверсарија. У Манојловим писмима је забележен као рачуновођа. Име Мисаил је вероватно јеврејског порекла, које је је промењено у Димитрије приликом крштења и промене вере. Из Мазарису познатог разлога употребио је име Мисаил. У каснијем тексту Мазарис га назива Искарот, што значи да га је познавао као Скарана, али то не објашњава зашто је користио облик Мускаран.²¹⁹

У међувремену се Олобол полако опорављао, па је и устао и дошао до Мазариса и одвео га у страну. До њих дошао музичар Светлан, који је најпре запевао да Хад ослобађа Мазариса. Потом је и он питао за своје синове. Занимало га је да ли су и даље несрећни, залуђени, тупави и јадни, јер су се одрекли очевог, а узели мајчино име. Музичар је чуо од оних који су стигли у Хад пре Мазариса да му се старији син, назван по мајци Лискарис, повукао из живота, постао монах и променио име. Тај дрзник и безбожник је, упркос монашкој ризи, наставио да одржава везу са својом љубавницом, са којом је од детињства. Други син, по имену Змај, је видео како се песник Среброљуб вратио из Влахије веома богат, па је и он желео исто. Али пошто је испловио, брод му се насукао и морао се вратити у Цариград и од тада стално гладује. Ову причу је потврдио Мазарис, уз напомену да нема времена да детаљно разговара о његовим синовима, обзиром да су га сви засули питањима о њиховим сродницима и пријатељима, толико да му глава пуца од давања одговора и слушања. Ипак, музичар инсистира да онда бар исприча детаљније Мазарису шта је још чуо, на шта Мазарис пристаје. Потом следи детаљан извештај о његовим синовима, стога што је много више говорио о млађем сину. Млађи син је образован да буде музичар и да од тога лагодно живи као и његов отац. Међутим он одбија да пева побожне химне и оде, одбија захтев цара и деспота²²⁰ да пева неке старе песме угледних певача. Дружи се са разузданим, надобудним, помахниталим и суманутим људима. Може се наћи у друштву робова и пијаница како пева лакрдијашке песме. Он борави по раскрсницама и тавернама, у друштву жена, непристојно плеше и учествује у другим

²¹⁹ *Mazaris' Journey*, 113.

²²⁰ Мисли се на Теодора II, деспота Мореје или на његовог млађег брата Андроника, који је био деспот Солуна 1408-1423. године. Познато је да су обојица често боравили у Цариграду. Андроник је у време писања текста имао око четрнаест година и могуће да је пребивао у Цариграду. Ипак, пошто Мазарис на свим другим местима помиње деспота мислећи на Теодора, вероватно је то случај и на овом месту.- *Mazaris' Journey*, 115; xv

нечасним радњама. Није усвојио очеве савете, предлоге и опомене, и због тога ће завршити гладан, тумарајући по улицама града, са радераном кошуљом, док ће други преузети његову службу.²²¹

Чим је музичар завршио причу, Олобол одвуче Мазариса у страну и рече му да оде до речице обрасле шумом, која је испред њих и да се прави да врши нужду, а да се заправо врати у живот. Али пре него што оде, Олобол га је замолио да пренесе поруку највећој незналици и простаку, царевом ујаку Асану²²², да ни у Хаду није заборавио његове златне речи. Увек га је слушао на двору, уз цара, па је запамтио, и сад Плутону и Персефони преноси његово излагање о васкрсу мртвих, а Миносу, Еаку и Радаманту шездесет девет говора које је састављао читавог живота. Олобол рецитије његове речи мртвим реторима и филозофима, па неки од њих једва чекају да умре да би могли лично да чују те „лепе рапсодије“ из његових уста.²²³

На растанку Олобол подсећа Мазариса да никоме не говори о њиховом сусрету и да чува тајну о ономе што је чуо. Такође, опомиње га да буде опрезан јер „не само да сви без изузетака једни другима завиде, већ и подмећу и узајамно се оговарају. А свако свакоме све време смишља лукавства и смицалице и у Хаду и у животу.“²²⁴ Олобол пожурје Мазариса да што пре оде, јер ако се прочује да је отет са земље, дотрчаће сви из оне долине и постављаће му питања о становницима на земљи: шта раде, како стоје са службом, како се ко сналази. А ако се то, не дај Боже деси, неће никада моћи да изађе из Хада, као што ни он није могао, све док не чује звук последње трубе.²²⁵

Мазарис завршава овај део своје приповести речима: „Тако, господо, написах о свом неповољном путу, можда шале ради, можда у циљу вашег образовања, можда у озбиљном настојању, можда озбиљно шалу збијајући.“²²⁶

2.4. Мазарисов сан након његовог повратка у живот или разговор са Олоболом вођен из Пелопонеза са Хадом преко рта Тенар

²²¹ *Mazaris*, 68-75.

²²² Вероватно се ради о Константину Асену, ујаку или старијем рођаку Јована V.- *Mazaris' Journey*, 115.

²²³ *Mazaris*, 74-77.

²²⁴ *Исто*, 76-79.

²²⁵ *Исто*, 78-79.

²²⁶ *Исто*, 78-79.

Овај други део Мазарисове приповести почиње његовим обраћањем Олоболу, у којем Мазарис оптужује Олобола да га је слагао и лоше саветовао. Мазарис се присећа како је Олобол отпловио са царем на запад све до Британије, јер је био љубоморан на Мазариса и није желео да постану ривали. Олобол га је слагао када му је рекао да се врати у свет живих, јер у Хаду никоме није потребан сиромашан и неугледан, а још и богаљ. Уз то, наговорио је Мазариса да читаво имање пресели на Пелопонез да би постао славан и богат, и да се прилепи уз једног високог званичника са деспотовог двора, да би испунио своје циљеве. Међутим, Мазарис се вратио у живот, преселио на Пелопонез, али уместо обећања, добио је још већу беду и повученост, има томе четрнаест месеци. Сада се плаши да не прође исто као Синадин из Кормеје у Константинопољу, као и да му се матерњи језик не погорша и да се не варваризује као Лаконци. Двоуми се шта даље да ради- да ли да се врати у Хад, и истрпи паклене муке које је тамо видео, или пак да у животу настави да трпи несрећу и сиромаштво и друге невоље које подноси на Пелопонезу. Мазарис поново тражи од Олобола да га саветује, али овај пут искрено, без лажи.²²⁷

Поменути Синадин из Кормеје овде се помиње као Пелопонежанин који је отишао у Цариград, али није успео да изгради каријеру. Није познато да ли се вратио на Пелопонез, али очигледно је да је у време писања овог дела био мртав. Ако је Кормеас надимак или породично име, можда се ради о рођаку Стефана Синадина, који је преписао *Октоих*. Овај поменути Синадин је припадао кругу Еудамонових 1419/1420. године и можда је по томе и био познат Мазарису. Синадин из Кормеје биће поменут у даљем тексту као писмоноша Олоболовог писма упућеног Малаки.²²⁸

Олобол каже да га није погрешно саветовао из зависти и мржње, већ према свом искуству. Када је он боравио на Пелопонезу у пратњи цара, написао је неколико простагми и хрисовуља за тамошње становништво, па су га даровали великом сумом новца. Тако се он преко ноћи обогатио и стога је саветовао свог пријатеља да учини исто. Међутим, како су сад другачије прилике, и како је Мазарис провео више времена на Пелопонезу, Олобол тражи да му исприча какав живот сад воде становници Пелопонеза. На ово Мазарис каже да се плаши да прича о становницима Пелопонеза и њиховом

²²⁷ *Mazaris*, 80-85.

²²⁸ *Mazaris' Journey*, 116.

карактеру и обрасцима понашања док је још у Спарти, јер би они могли чути и напасти га луком и стрелом или копљем, јер је такав њихов обичај у опхођењу не само према непријатељима, већ и према пријатељима и рођацима.²²⁹

Олобол каже да постоји лакши и безопаснији пут преко којег може да му изложи прилике на Пелопонезу. Треба да оде до рта Тенар, који је на два дана пута од Спарте, и ту ће наћи бродове који одвозе мртве душе у Хад. Мазарис треба да пронађе извесног песника по имену Мосх, који је бескорисни старац на терету Лакоњанима, и по њему пошаље писмо Олоболу. У писму треба да потанко опише стање на Пелопонезу, о организацији и поретку и начину живљења.²³⁰ Под овим именом Мазарис описује неког песника из Спарте ког ми не можемо да пронађемо у изворима, али са сигурношћу можемо рећи да је из породице која је живела у XV веку у Мистри. Породица Мосх је била позната по својим надареним члановима Јовану и његовим синовима Димитрију и Георгију. Поменути Мосх је могао бити Јованов отац.²³¹

Док Мазарис буде писао писмо, Олобол ће се позабавити једним својим пацијентом, који има реуме у ногама и прави је насилник. Његов ум је помућен и неодлучан- не зна да ли да одржи веру у цара, која се састоји од подмуклости, сплеткарења и његове камелеонске природе, или да следи месне главешине у неверству и побуни. Олобол не може да каже име свог пацијента, али на основу обољења и јавног живота, Мазарис је закључио о коме се ради, па је упитао Олобола да ли је могуће да сматра да може „излечити тог Етипољанина црњег, познатог као преваранта и грешнијег од свих?... Зар болесну душу, злодела његова, преваре које је од детињства увежбавао, сад мислиш да преобратиш?“²³²

На ово Олобол не одговара, већ каже Мазарису да се мане расправе, већ да пожури и напише обећано писмо. „Јер, ако пожелиш да испиташ какав је карактер Пелопонежана, какве неправде даноноћно једни другима причињавају каква им је оданост према цару, и уопште како све крше закон; какве уговоре састављају и како се међусобно обавезују, па и убијају, видећеш да су сви убилачки расположени, крвожедни, похлепни, увек спремни на

²²⁹ *Mazaris*, 84-87.

²³⁰ *Исто*, 86-89.

²³¹ Трапп, *Zur Identifizierung*, 97.

²³² *Mazaris*, 88-91.

кавгу, вере лажне, варљиви и лукави. При том је сваки од њих у односима са другима на три личности подељен. Једним језиком говоре, ум им друго спрема, а у стварности треће чине.²³³

Олобол је ово чуо од оних који су већ стигли у Хад, али сад тражи од Мазариса да му детаљно и нашироко све опише. Мазарис је забринут како да пошаље писмо, ако се ономе песнику још увек не умире и неће до Хада. На то Олобол одговара да има један човек племенитог порекла, раскалашник и Афродитин љубимац, који иде до Хада, па може и по њему послати писмо. На крају, Мазарис тражи одговор на питање које му је и прво поставио- који од она два пута да следи даље у свом животу. Овде Олобол каже да остане још мало на Пелопонезу, иако му није до тога, па ако га порфорогенитни деспот не награди по заслуги ускоро, онда да иде на Крф или Кефалонију²³⁴, где га нико не зна, где може да подучава децу имућних родитеља, или да постане душегубитељ и обавља лекарску праксу. На ово се Мазарис захваљује и почиње писање писма.²³⁵

Мазарисово писмо Олоболу од 21. септембра 9 индикта (тј. 1415. године)

Мазарис пише обећано писмо и наводи да на Пелопонезу живи седам народа: Лакедемоњани, Итали, Пелопонежани, Словени, Илири, Египћани и Јудејци (и не мали број измешаних).²³⁶ Под Лакедемоњанима се вероватно сматрају Цаконци, древни насељеници и Лаконије; под Италима се сматрају Италијани, који су се доселили или раније или касније, и француски крсташи који су населили Пелопонез после Четвртог крсташког рата; Пелопонежани су главни становници полуострва; Словени су насељени на Пелопонез у периоду VI- VIII век; под Илирима се сматрају Албанци које је деспот Теодор I Палеолог насељавао на пуста подручја и примао у своју војску, стога су они највише подржавали деспота; Египћанима се сматрају Роми; а израз „и не мали број помешаних“ се вероватно односи на свих седам поменутих народа.²³⁷

²³³ *Mazaris*, 90-91.

²³⁴ Крит је под млечанском влашћу у периоду 1210-1669. године, док је владар Кефалоније Карло I Токо, којег је Манојло крунисао и за деспота Јањине током свог боравка на Пелопонезу 1415. године. - *Mazaris' Journey*, 117.

²³⁵ *Mazaris*, 92-93; 95.

²³⁶ *Исто*, 92; 94.

²³⁷ *Mazaris*, 133-134.

Сви ови народи живе на Пелопонезу, али изгледа да се не слажу најбоље. Најбоље би било саставити један народ од свих ових народа и ставити их у један град, да би људи живели подношљивије и лакше, без сплетки и свађа, уз придржавање закона и правде. Овако сви живе помешани и згурани, свако жели да подражава своје обичаје, своје законе, начела, али и свакаква злодела које свако од њих поседује. Неки од ових народа су славољубиви, подмукли, спремни на сплетке и клевете, надмени, склони пијанству, шкртости у свему и лукавству. Други су властољубиви, среброљубиви, живе усиљено и ужурбано, лукави су и препредени. Неки су се обогатили на рачун других, дволичношћу, себичношћу, неправедношћу, спремношћу на побуне, кривоклетства, неверства и узурпације. А неки су се показали у бунама, заверама, издајствима, суровости, разбојништву и другим мрским делима. Поједини су благонаклоно гледали на суров начин прикупљања пореза, на обмањивање, преваре, шпијунирање, простоту по питању одевања и раскоши. Спремност на лукавство и лоповлук. Неки су пак научили просјачење, превртљивост, подложност врачарењу и магијским радњама, групно џепарење. Ово су неке од мана становника Пелопонеза које наводи Мазарис, који се пита шта се још може рећи о онима који упражњавају дела Содоме и Гоморе и родоскрвних других изопаченика. Ако је речено да се врлине нарушавају лошим друштвом, шта би се се могло рећи за оне који су лоши у друштву још горих?²³⁸

Мазарис потом приповеда како је преузвишени цар кренуо из Константинопоља 25. јула седмог индикта (тј. 1414. године) на острво Тенедос, које се побунило. Цар је тамо провео три месеца и успешно угушио побуну. Након тога отишао је у Солун где је све уредио како приличи, а потом је дошао на Пелопонез, јер је пролаз на Пелопонезу, Истам, разорен и проходан за сваког пролазника. Због тога је цар почео да пролаз опкопава и опасује зидинама. За двадесет пет дана је изградио зидине и куле на прелазу, а и обновио је два порушена утврђења на два најузвишенија брда са обе стране. Тако је цар желео да заштити становнике и пружи им склониште у случају напада. Али пре него што је посао завршен, Пелопонежани подигосе побуну против цара. Предвођени локалним старешинама, који су сви желели неограничену власт, устали су против свог добротинитеља и спасиоца. Цар је јуначки поднео сва лукавства, замке, заседе и нападе

²³⁸ Исто, 94-99.

војске, издајничке речи, пуне преваре и лукавства Крокодилове и мачем опасаног Хелеавурка.²³⁹

Овај Мазарисов извештај пружа вредне податке о кретању цара Манојла који се не могу пронаћи у другим изворима. Тако он наводи тачан датум царевог кретања на пут и опис бродова на којима плови. Цар је после три месеца угушио побуну на Тасосу, па је посетио Солун, где је његов син Андроник био деспот од 1408. године. Пошто је проверио да је све у реду у Солуну, из других извора сазнајемо да је стигао на Пелопонез 29. марта 1415. године. Циљ посете је био да утврди Истам зидом који би штитио становнике Мореје од нападача.²⁴⁰

Поменути Крокодил се може довести у везу са неколико особа. И Мазарис и Сфранцес намерно погрешно наводе име поменуте личности, алудирајући на лажљивост његове речи, што можда можемо повезати са изразом „крокодилске сузе“ у значењу „неискрене, лажне сузе“. Тако Сфранцес помиње племића Крокондила, који је предао тврђаву Светог Ђорђа турском султану 1460. године. Могуће је да се ради о истој особи, али је вероватније да је овај племић син или унук овог Крокондила поменутог код Мазариса. Поред поменутог племића, помиње се и богати Грк из Велике Арахове по имену Крокондило, забележен у француској верзији Морејске хронике под годином 1296. Такође, помињу се и три човека са именом Акрокондил међу племићима Мореје 1375. године.²⁴¹ Хелеавурк је вероватно био вођа пелопонеских топарха у побуни против цара.²⁴²

Цар је кренуо на побуњенике, али је био радостан и узнемирен у исто време. Био је задовољан јер су становници Пелопонеза показали какви су заиста- притворни и злоћудни, лажљиви и спремни на сваку врсту зла. Са друге стране био је узнемирен јер није успео да заврши утврђивање превлаке и време је трошио на битке и преговоре са дивљацима, штитећи незаштићене, градећи опсадне справе и све то трошећи велике суме новца лишавајући себе својих потреба. Боравио је на пустим и суровим местима, по планинама, на земљи ноћи проводећи, уз гунђање слуга и нападе робова, оклевање и одлагање помоћи од најближих. „Ето какву захвалност, пријатељу мој, сада испољавају према свом

²³⁹ *Mazaris*, 100-103.

²⁴⁰ *Mazaris' Journey*, xxvi

²⁴¹ *Mazaris*, 135-136; *Mazaris' Journey*, 118-119.

²⁴² *Mazaris*, 136.

спаситељу и добротиниоцу, и заштитнику свих Ромеја заједно.“ Уместо да се моле Богу за цара и да га слушају и повинују се његовој заповести, да га величају и хвале његова дела, Пелопонежани су се показали као незахвални, отпадници, завереници, кривоклетници и крвожедници. „Ако су се тако понели према најплеменитијем и најузвишенијем, непобедивом цару, чије само име чини да сатрапи од истока до запада задрхте, чија дела утерују страх и трепет свим његовим непријатељима, шта ли ће овакви учинити мени несрећном и јадном и оним другима сличним мени, које Пелопонежани зову Источњацима?“²⁴³

Мазарис писмо завршава молећи се Богу да ће цар са лакоћом поразити побуњенике и њихове главешине, који ће се покорити и постати слуге цару. Са друге стране, моли се Хермесу и Персефони да ће Олобол испаштати због лукавог наговора који је навео Мазариса да се пресели на Пелопонез. Тако Мазарис жели Олоболу да хода по трњу и чекињама и да не попије Летину воду како би и дању и ноћу мислио са завишћу на свог супарника и браћу Натрулић, који су га преварили. „Лепо се проведи у Хаду, лопуžo светска, све до звука последње трубе, кад нас радосне будеш дочекао и кад за то воља Божја буде“ су последње речи које Мазарис упућује Олоболу.²⁴⁴

Писмо Манојла Олобола упућено најбољем и најславнијем од лекара, Кир Нићифору Дуки Палеологу Малаки²⁴⁵

Писмо које пише Олобол упућено је Малаки, којег назива најбољим од Асклепијевића. Малака је чуо за Олобола и зна све о њему захваљујући Мазарису. Са друге стране, Олобол је чуо о Малаки од лекара из породице Анђела, који је боравио на Пелопонезу и недавно умро. Повод за писање овог писма јесте било то што је Олобол чуо да је Малака напустио престоницу и дошао на Пелопонез. Малака је имао потешкоћа на Пелопонезу да је готово памет изгубио, проклињао је дан када је напустио домовину, а непрестано се сећао своје деце, кућа, природе, многих раскоши и забава, разговора са виђеним људима. Због свега тога Олобол жели да му препише лек који ће му помоћи да

²⁴³ *Mazaris*, 103-107.

²⁴⁴ *Исто*, 107-109.

²⁴⁵ Малака је био познати лекар за којег знамо да је поседовао један медицински рукопис из 15 века, који је данас сачуван.- Trapp, *Zur Identifizierung*, 97.

заборави сва добра која је уживао. Он сам га је попио и заборавио је омрзлог противника и преваре од стране браће Натрулића. Стога он препоручује овај лек јер сећање на уживања је најгорча казна која сатире тело и слаби ум. Тај лек је Летина вода и један гутљај би му помогао да заборави домовину и добра која је уживао, закопано злато, необрађене њиве, али и лекове које је наредио да се справљају и прилоге и приходе које је сакупио од Галатских старешина. Желећи све најбоље Малаки, Олобол шаље писмо са Тенара 16. октобра преко Синадина Кормејског.²⁴⁶

Одговор Палеолога Дуке Малаке Кир Манојлу Олоболу

Малака је примио писмо од Синадина из Кормеје, али како каже боље да га није ни читао, већ одмах поцепао, јер Олобол помиње некакво закопано злато. Али, писмо је примио и прочитао, као и савет како да поступа на Пелопонезу. Малака је очекивао да ће му Олобол више писати о његовом животу у Хаду: како тамо живи, на ком је положају, да ли се сврстава у кругове лекара или говорника, или можда држи виске позиције код обеју страна. Стога га занима да ли се у Хаду више цене лекарске или реторске вештине. Малака се надао да ће изложити каква се задовољства тамо могу окусити, па да ће због тога сви постати нестрпљиви и појурити да што пре напусте свет живих и оду у Хад.²⁴⁷

Малака увиђа да Олобол није попио воду Летину, јер се још увек сећа својих несрећа. А ако би Малака попио воду Летину и не би заборавио оно чега се сваки дан сећа, онда нема користи од тог лека и боље му је да остане на Пелопонезу, да живи са једном кошуљом, лишен свих сласти, него да дође у Хад. Јер док је човек још жив, може се и вратити у домовину, а ако је у Хаду може само да чека последњу трубу. Он има још обавеза у свету живих, јер треба да ожени једно и уда друго дете. Стога не може још увек да дође у Хад, али каже Олоболу да му чува заслужено место, јер ће сви стићи у Хад, хтели то или не. Малака поздравља Олобола и писмо шаље по умрлом Тесалцу Златану 21. октобра.²⁴⁸

Неки историчари ову преписку оцењују као збуњујућу. Међутим, највероватније је аутор желео да исмеје Малаку као и лекарску професију. Могуће да је аутор имао неке

²⁴⁶ *Mazaris*, 106, 108-109, 111.

²⁴⁷ *Исто*, 110-113.

²⁴⁸ *Mazaris*, 113-115.

личне замерке поменутом лекару. Због тога и алудира на закопано злато, прављење посебних лекова, сакупљање прихода од своје професије.²⁴⁹

На самом крају дела стоји Мазарисова посвета у којој каже „По заповести твоје владе, најплеменитији господару, написах ово по свом најбољем умећу, више у шали него са озбиљном мишљу.“ Мазарис је захвалан на дружењу са својим добротинитељем и за њега има само речи хвале. Пошто је Мазарис испунио свој део договора и написао дело без одлагања, очекује да и његов господар испуни своје обећање, а то је да се његово дело не чита на Пелопонезу, већ далеко, када пређе море Еубеје и Тесалије. Мазариса би много обрадовало ако би одржао своју реч. Сапутнике своје би разгалио читајући на глас његово дело, а то не би повредило Пелопонежане, јер не би ни чули.²⁵⁰

Ова посвета је највероватније упућена деспоту Теодору Палеологу. Могуће да је Мазарис у неком тренутку задобио деспотову милост, што је допринело побољшању његовог положаја. Гарландова је уочила извесне недоследности у овој посвети. Мазарис је по доласку на Пелопонез био веома сиромашан и живео у оскудици, а у посвети помиње добротинство и дружење са деспотом, што звучи као да је био почасни гост на деспотовом двору. Могуће је да је Мазарис задобио деспотову наклоност и побољшао свој положај. Међутим, ако је Мазарис био у потпуности осрамоћен у царевим очима, мала је могућност да би био примљен на двор његовог сина као гост и то још у исто време када је цар боравио на Пелопонезу. Стога Гарландова одбацује слику Мазариса који је осрамоћен и изгубио званични положај у служби.²⁵¹

²⁴⁹ Baldwin, *The „Mazaris“*, 352.

²⁵⁰ *Mazaris*, 115-116.

²⁵¹ Garland, *Mazaris's Journey*, 191.

3. Два путовања у подземни свет

Поменути текстови настају у различитим периодима Византијског царства које је обележио динамичан политички живот и просперитет на пољу културе и интелектуалног стваралаштва. *Тимарион* настаје у време крсташа док је Византијско царство још увек било снажно, док *Мазарис* настаје у време опадања царства, које се бори против неизбежне судбине.²⁵²

Тема оба дела јесте силазак у подземни свет. Почевши од Хомера, ова тема постаје омиљена у грчкој литератури, а силасци Херакла, Орфеја, Тезеја и Одисеја у подземни свет пружили су материјал за измишљање нових прича. Докле год је вера у старе богове опстајала, одређено осећање страхопоштовања се држало за тему силаска у Хад, иако се лако претварало у исмевање, као што видимо у Аристофановим *Жабама*. Византијски писци су користили ову тему као средство за изражавање мишљења, повољног или неповољног, о особама које су или још увек живе или недавно преминуле, или су представљали алузије и анегдоте које су можда биле занимљиве читалачкој публици.²⁵³

Хад представља место где се могу срести аутори и интелектуалци из прошлости или садашњости, па се на подземни свет може гледати као на платформу где се разна питања могу представити и дискутовати. Лукијан и његова слика Хада нарочито постају популарни у Византији од 12 века, у време оживљавања античке литературе и интересовања за пародију и сатиру под владавином Комнина.²⁵⁴ У време када настаје *Тимарион* почиње процес дубље рефлексije античког наслеђа и поистовећивања са хеленском прошлошћу. Византинци почињу са писањем коментара који се односе на Хомерове епове, праве поређења са савременом стварношћу и тако коментаришу тренутне догађаје. Античко грчко наслеђе постаје референца садашњости, као и огледало у које Византинци могу да погледају да би видели свој свет поистовећен са хеленском прошлошћу у неколико области.²⁵⁵

²⁵² Tozer, *Byzantine Satire*, 236.

²⁵³ Исто, 236.

²⁵⁴ Nilsson, *Poets*, 2-3.

²⁵⁵ Bzinkowski, *Notes*, 130.

Мотив силаска у подземни свет (*katabasis*) је тема многих Лукијанових дела. Тако његови *Дијалози мртвих* представљају скуп од око тридесет прича чија се радња одиграва у Хаду. У *Катанлусу* или *Тиранину* описана је возња чамцем до Хада у току које се расправља о богатима и сиромашнима. *Менип* представља причу у којој главни јунак Менип одлази у Хад уз помоћ црне магије. Поменути Менип је био Лукијанов узор и по њему је настала врста сатире по којој је Лукијан био познат, а то је менипска сатира. Комбинујући мениповске елементе и Платонов дијалог, Лукијан је изградио нову форму дијалога названу сатирични дијалог.²⁵⁶

Лукијан је био један од узора за византијске ауторе и формирање слике Хада какву срећемо у *Тимариону* и *Мазарису*. Хомерови епови, *Илијада* и *Одисеја*, били су велики узор за поменута дела, што видимо по бројним цитатима и алузијама на чувене епове. Фразе и делови преузети из Хомерових епова чине саставни део дијалога главних ликова и потврђују да су *Илијада* и *Одисеја* биле несумњиво веома популарне у време настанка ове две сатире, као и да је познавање ових епова био обавезан део у образовању сваког византијског интелектуалца.²⁵⁷ Такође, утицај су имале и Аристофанове *Жабе* и *Облаци*, мит о Јерменину Еру у Платоновој *Држави*, дијалози *Горгија* и *Федон*, Плутархови *Питијски дијалози*, и друга дела античке књижевности.²⁵⁸

Иако ове две композиције одговарају једна другој у овим оквирима, оне су и у супротности. Форма је другачија. *Тимарион* је написан у форми дијалога који подстиче његов саговорник, док је *Мазарис* наратив у коме је представљен извештај о разговору у Хаду. У *Тимариону* је главни циљ да забави, стога је прича разрађена са доста детаља, а сатира је задржана у позадини. У *Мазарису* сатира је израженија и обично узима форму малициозне дистракције помешане са насилним и увредљивим говором.²⁵⁹

Питање које нас наводи на размишљање је због чега је текст *Тимариона* сачуван у једном рукопису, а текст *Мазариса* у три. Могуће да је *Тимарион* био суочен са неком врстом критике, као што је био случај у писму Константина Акрополита. Будући један од првих текстова ове врсте који је привукао већу пажњу, можда дело није наишло на добар

²⁵⁶ Nilsson, *Poets*, 6; *Тимарион* 16; Garland, *Mazaris's Journey*, 185.

²⁵⁷ Bzinkowski, *Notes*, 130.

²⁵⁸ *Тимарион*, 18; Garland, *Mazaris's Journey*, 185.

²⁵⁹ Tozer, *Byzantine Satire*, 236-237.

пријем код читалаца, па је заиста и спаљивано, што је довело до опстанка само једног примерка. Са друге стране, можда је Мазарис био популарнији и занимљивији приповедајући о аферама са царског двора, па је његово дело умножавано и сачувано у више примерака. Ако Византинци у почетку нису показивали већу заинтересованост за овај жанр, могуће да се то променило до 15 века.

Што се тиче сличности које се могу пронаћи у оба дела, за почетак можемо поменути опис болести код оба јунака. Тимарион описује случај грознице која га је погодила и привезала за кревет. Иако му је у једном тренутку било боље, грозница се поново вратила у још тежем облику, праћена запаљењем јетре, повраћањем и дијарејом.²⁶⁰ Мазарис нам даје исто тако детаљан опис болести која је напала његово тело. Тако је боловао од температуре, вртоглавице, дрхтавице, одузимања удова и наизменичних болова. Када се болест повукла и он коначно устао из кревета, болест се поново вратила и до Хада одгурнула.²⁶¹ У оба дела имамо детаљан опис болести која је задесила главне јунаке. Такође, након кратког оправка ликова, болест се поново вратила и одвела их до подземног света.

Мотив одласка у подземни свет кроз сан био је карактеристична црта византијских и поствизантијских дела о одласку у Хад.²⁶² Тимарион описује како је изнурен од болести почео да сања последњи сан: „Сан, отац смрти како кажу, узме ме под своје и не знам како, одведе у Хад.“²⁶³ Да су сан и смрт у тесној вези познато је још од антике, и опште прихваћено и распрострањено од времена пустињских отаца. Сан главног лика Тимариона, који се изјашњава као хришћанин, био је једини начин да аутор прикаже путовање на онај свет и повратак, јер је у хришћанству такво путовање било омогућено само за Христа.²⁶⁴ Сличну ситуацију имамо и код Мазариса. Он је од болести почео да привиђа птице злослутнице, које су чекале да умре и ратргну његове остатке. Био је отет у

²⁶⁰ *Тимарион*, 66-69.

²⁶¹ *Mazaris*, 16-17.

²⁶² *Bzinkowski, Notes*, 135.

²⁶³ *Тимарион*, 68-69.

²⁶⁴ *Bzinkowski, Notes*, 135.

сну, не зна ни како ни од кога, само се обрео у јами пуној људи у Хаду.²⁶⁵ Такође, у другом делу свог приповедања, Мазарис разговара са Олоболом у сну.

Примећујемо да су оба јунака у сну одведена у Хад. Међутим, Тимарион је био детаљнији у опису самог пута. Дакле, дошли су му водичи, навели разлог због којег га воде, а потом и кренули. Тимарион је описао своје путовање, прелазећи преко реке Марице и Ахерузијског језера до гвоздених врата Хада. Био је свестан свега око себе, па је и приметио и детаљно описао змајеве, Кербера и чуваре уласка у Хад.²⁶⁶ Код Мазариса нема оваквих детаља, он је одједном зграбљен у сну и постављен у велику јаму. Међутим, изгледа да то и није нарочито одступање, обзиром да и у другим сличним текстовима није увек прецизно описан силазак у подземни свет, а примери су *Одисеја* и *Жабе*.²⁶⁷

Као следећу сличност наводимо опис саговорника у Хаду. Тимарион среће Теодора из Смирне, свог бившег учитеља и конзула филозофа, који ће бити Тимарионов сапутник кроз подземни свет. У први мах га Тимарион не препознаје, јер не личи на човека којег је познавао. Тимарион га описује као човека који је боловао од артритиса и био толико гојазан да су га на носилима износили пред цара да одржи говор. Али живот у Хаду га је променио, почео је да живи скромније и да се храни здравије, па је излечио артритис и смршао.²⁶⁸ Сличну сцену срећемо код Мазариса. Мазарису прилази неки човек, прекривен модрицама, који засипа Мазариса питањима о дешавањима на царском двору. Мазарис га тек после савета да се пресели на Пелопонез препознаје као Манојла Олобола, бившег царског секретара и свог старог пријатеља. Онда Мазарис истиче како је пропао у односу на слику човека којег се сећа- прекривен је модрицама, без сјајних, свилених и белих хаљина.²⁶⁹ Олоболово објашњење није тако једноставно као оно Теодора из Смирне, јер га је задесио низ несрећа које су допринеле његовом физичком изгледу. Ипак, обојица јунака у први мах не препознају своје саговорнике у Хаду, који су се физички променили у односу на живот на земљи. Додуше, промена Теодора из Смирне је на боље, док је Олобол пропао због свих несрећа које су га задесиле.

²⁶⁵ *Mazaris*, 18-21.

²⁶⁶ *Тимарион*, 72-75.

²⁶⁷ *Tozer, Byzantine Satire*, 528.

²⁶⁸ *Тимарион*, 88-91.

²⁶⁹ *Mazaris*, 20-25.

Праведне судије срећемо и код *Тимариона* и код *Мазариса*. Тимарион изражава забринутост за суђење које му предстоји јер су судије пагани, а он хришћанин. На то га његов учитељ охрабрује да не брине, јер су судије праведне и због тога су изабране на та места. Такође, судије не интересује верска припадност оних којима суде.²⁷⁰ У *Мазарису* имамо поређење земаљских судија и оних у Хаду. Судије на земљи примају мито са обе стране, корумпиране су, траже услугу за услугу, док су судије у Хаду праведне и код њих не важи мито и улагивање.²⁷¹ Код оба аутора као судије срећемо Миноса, Еака и Радаманта. Поред њих тројице, Мазарис помиње још Плутона и Персефону, којих се Олобол плаши да му не забране да пије Летину воду. Тимарион помиње Радаманта само једном, као и Плутона, да би касније били представљени Минос, Еак и Теофило.

У оба дела примећујемо мешање хришћанских и паганских елемената, што је можда више изражено у Тимариону. Преплитање паганских и хришћанских цитата је био шаблон који је био популаран код многих писаца и може се пратити уназад све до Климента из Александрије.²⁷² У *Мазарису* срећемо помињање последње трубе више пута. Оба аутора помињу Кербера, Тимарион на улазу у Хад, а код Мазариса Олобол у једном тренутку узвикује Керберово име. Многи истраживачи су приметили да се у *Мазарису* помиње Харон, који превози мртве у Хад. Код Тимариона се Харон уопште не спомиње, што је можда мало чудно, обзиром да детаљно описује пут до подземног света. За разлику од Тимариона, у *Мазарисовом* Хаду нема хероја или негативца из класичног периода, ни царева, ни симпатичних ликова.²⁷³

У Тимариону нам је приказан сукоб Јована Итала и Диогена. Почетна расправа се распламсала па се на крају завршила тучом. Јован Итал је угризао Диогена за раме, на шта је овај почео да дави Диогена. Ко зна шта би се десило да се није умешао Катон Старији и одвукао Итала на другу страну.²⁷⁴ У *Мазарису* срећемо сличну сцену. Пратимо расправу

²⁷⁰ *Тимарион*, 98-99.

²⁷¹ *Mazaris*, 32-33.

²⁷² Baldwin, *The „Mazaris“*, 355.

²⁷³ *Исто*, 354.

²⁷⁴ *Тимарион*, 124-127.

Олобола и Падијата, која се, као и у *Тимариону*, завршава насиљем. Падијат је са собом носио тољагу, којом је и ударио Олобола у главу.²⁷⁵

Лекарска професија је једна од тема у обе сатире. Код Тимариона је представљена преко лекара који треба да дају суд о Тимарионовом повратку у свет живих. Тако су као лекари представљени славни Асклепије, Хипократ, Ерасистрат и Гален. Говорећи о њима, аутор за сваког има неку замерку или по питању изгледа или по питању говора или чак медицинске стручности.²⁷⁶ У Мазарису срећемо оштрију осуду лекара. Гален и Хипократ се помињу као узор који више нико не познаје, а лекари и не знају грчки алфабет и често због њихове не стручности невини људи страдају. Једно од Олоболових занимања је лекар, а и срећемо Пепагомена који је врстан лекар, али је случајно дао себи отров. Пепагоменов син је кренуо стопама свог оца, па смо упознати и са његовим сарадницима „осведоченим убицама“. Не заборавимо и Малаку, који је исмејан због наводног закопаног блага, прихода од болница и званичника из Галате.²⁷⁷

Оба аутора критикују познате личности. Код Тимариона су то истакнути филозофи, ретори и лекари. Мазарис је отворенији и оштрији у погледу критика, док код Тимариона имамо скривене поруке и алузије које треба да одгонетнемо. Користећи насилан говор и сарказам, Мазарис критикује лекаре, дворске службенике, монахе и у неким случајевима њихово девијантно сексуално понашање.²⁷⁸

²⁷⁵ *Mazaris*, 40-53.

²⁷⁶ *Тимарион*, 96-99;112-113.

²⁷⁷ *Garland, Mazaris's Journey*, 199-200.

²⁷⁸ *Leonte, Dramatisation*, 223.

Закључак

Два дела која су тема овог рада настају у периодима када је Византијска држава пролазила кроз културни процват. У овим периодима делују многи познати ретори, филозофи, историчари, и други интелектуалци. Дела античких аутора бивају изучавана у већој мери и постају узор за византијске писце. Тако је утицај античких аутора, пре свега Лукијана из Самосате водио ка стварању новог књижевног жанра- византијске сатире.

Најбољи представник ове књижевне врсте јесте сатира *Тимарион или како се дотични напатио*. Ово дело је највероватније настало у првој половини XII века. Упркос многим студијама аутор дела још увек није откривен, што омогућава простор научницима да и даље изучавају дело и покушају да одгонетну мистериозног аутора. Ипак, морамо истаћи чињеницу да је могуће да никада нећемо сазнати ко је написао ову сатиру.

Кроз разговор главног јунака Тимариона и његовог пријатеља Кидиона, добијамо слику Тимарионовог путовања. Тимарион је посетио Солун, други град царства, и присуствовао вашару и свечаностима посвећеним Светом Димитрију. На повратку у Цариград, тешко се разболео и завршио у Хаду. Тимарион нам даје слику Хада и наводи личности које тамо среће. Додуше, те личности нису увек именоване и понекад није најјасније о коме се заправо ради, па решење морамо потражити у играма речи или анегдотама које нам аутор даје. Тако смо могли да препознамо цара Романа Диогена, Михаила Псела, Теодора из Смирне, Јована Итала, судије и чувене лекаре у подземном свету. Пошто се на крају покаже да је Тимарион неправедно одвојен од свог тела, он се враћа у свет живих, где приповеда своју причу.

Дело обилује бројним описима и личности и места, што *Тимариона* чини веома занимљивим за изучавање и истраживање. У новијим истраживањима, научници нуде нове приступе у читању и истраживању дела, што нас наводи да се запитамо шта је аутор заправо желео да поручи својим делом. Да ли је заиста желео да исмеје одређене професије и угледне интелектуалце, или се иза целе слике крије дубље значење?

Оде Мазарис на онај свет је још једна истакнута сатира, која је у науци лошије оцењена у односу на *Тимариона*. Углавном се пореди са *Тимарионом*, који се оцењује као

озбиљније и значајније дело. Можда нема велику књижевну вредност, али је веома значајан историјски извор за владавину цара Манојла II, којег толико хвали у свом делу.

Мазарис нам описује његово путовање у Хад и његов разговор са старим пријатељем Манојлом Олоболом, бившим царевим секретарем. Кроз њихов разговор сазнајемо о положајима које су имали два пријатеља и како су остали без њих. Такође, срећемо и друге дворске званичнике који се распитују за своје породице и пријатеље на земљи. Мазарис исмева поменуте дворске службенике, а нарочито лекаре и њихову професију. У другом делу сатире главне мете поруге су Пелопонежани и лекар Малака. Мазарис користи веома увредљив, а понекад и насилан, говор, што се можда највише огледа у опису становника Пелопонеза.

Било да се одредимо за постојање византијске сатире као жанра, или не, можемо рећи да су ова два дела, *Тимарион* и *Мазарис*, веома значајни за византијску државу. Као два текста који могу послужити као историјски извори, пажљивим проучавањем можемо сазнати много о византијској култури, религији, економији и политичким збивањима. Можемо рећи и да је *Тимарион* значајнији као један од првих текстова своје врсте и стога има већи књижевни значај. *Мазарис* као значајнији историјски извор нуди доста историјских података и личности које је лакше сместити у историјски контекст, за разлику од личности које срећемо у *Тимариону*.

Списак извора и литературе:

Извори:

Mazaris' Journey to Hades, by Seminar Classics 609, State University of New York, Buffalo, N. Y., 1975.

Ode Mazaris na onaj svet. Vizantijska satira, prevela i predgovor napisala Danijela Jevtić, Novi Sad, Stylos 2002.

Тимарион или како се дотични напатио, превела, предговор и коментар написала Слађана Миљинковић, Нови Сад 2002.

Timarion, Translated with Introduction and Commentary by Barry Baldwin, Wayne State University Press, Detroit, 1984.

Литература:

Margaret Alexiou, *Literary Subversion and the Aristocracy in Twelfth- Century Byzantium: A Stylistic Analysis of the Timarion (ch.6- 10)*, Byzantine and Modern Greek Studies, 1982, 29-45.

Barry Baldwin, *The „Mazaris“: Reflections and Reappraisal*, Illinois Classical Studies, vol. 18, 1993, pp. 345-358.

Michal Bzinkowski, *Notes on Eschatological Patterns in a 12th century. Anonimous Satirical Dialogue the Timarion*, Eos CII 2015, 129-148.

Lynda Garland, *Mazaris's Journey to Hades, Further Reflections and Reappraisal*, Dumbarton Oaks Paper, vol. 61, 2007, pp. 183-214.

Menelaou Iakovos, *Byzantine Satire: The Background in the Timarion*, Hiperboreea. Journal of History, vol. 4, No.2, 2017, 55-66.

Anthony Kaldellis, *Hellenism in Byzantium: The Transformation of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press, 2008, 276-283.

Anthony Kaldellis, *The Timarion: Toward a Literary Interpretation*, in P. Odorico, ed., *Le face cachée de la littérature byzantine: Le texte en tant que message immédiat* (Paris: École des hautes études en sciences sociales, 2012 = Dossiers byzantines v. 11) 275-288.

Alexander Kazhdan, *The Image of the Medical Doctor in Byzantine Literature of the Tenth to Twelfth Centuries*, *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 38, Symposium on Byzantine Medicine (1984), pp. 43-51.

Dimitris Krallis, *Harmless satire, stinging critique: Notes and suggestions for reading the Timarion*, in: D. Angelov, M. Saxby (eds.), *Papers from the Forty-third Spring Symposium of Byzantine Studies*, University of Birmingham, March 2010, 221-245.

Florin Leonte, *Dramatisation and narrative in late Byzantine dialogues : Manuel II Palaiologos's On Marriage and Mazaris' Journey to Hades*, in: *Dialogues and Debates from Late Antiquity to Late Byzantium*, ed. Averil Cameron and Niels Gaul, New York, 2017, 220-237.

Przemysław Marciniak, *The art of abuse: satire and invective in byzantine literature. A preliminary survey*, *Eos: commentarii Societatis Philologiae Polonorum*.—CIII, 2016, 349-362.

Juan Merino Castrillo, *La carta de Constantino Acropolita sobre Timarión: religión, filosofía y retórica en la época de los Comnenos*, *MINERVA. Revista de Filología Clásica* 31, 2018, 159-176.

Ingela Nilsson, *Poets and Teachers in the Underworld: From the Lucianic katabasis to the Timarion*, *Symbolae Osloenses*, 2016, 1-25.

Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд 2017³.

Стивен Рансиман, *Византијска цивилизација*, Минерва, Суботица- Београд, 1964.

Michael Strain, *How does satire work in the Timarion and whom/ what it is aimed at?*, *Literature and History* (I), *MA Byzantine Studies* 2013, 1-18.

Влада Станковић, *Комнини у Цариграду (1057-1180). Еволуција једне владарске породице*, Београд 2006.

The Oxford Dictionary of Byzantium I- III, ed. A. Kazhdan, New York- Oxford 1991.

Henry F. Tozer, *Byzantine Satire*, The Journal of Hellenic Studies, vol. 2 1881, pp. 233-270.

Erich Trapp, *Zur Identifizierung der Personen in der Hadesfahrt des Mazaris*, in: Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik vol. 18 (1969), 95-99.

Жан- Клод Шене, Бернар Флизен, *Византија. Историја и цивилизација*, Београд, 2010.